

Pleidooi voor een
nieuw liberaal offensief

Mathias De Clercq

Inhoud

Oproep tot een ideologische herbronning	5
De uitdagingen van de 21 ^{ste} eeuw	9
De unieke positie van het liberalisme	19
Het geloof in de kracht van mensen	29
Een globaal bevrijdend liberaal verhaal	34
De lessen van de geschiedenis	35
De overheid efficiënter maken	41
De vrije markt als middel	49
Het vergroten van de sociale mobiliteit	58
De armoede bestrijden	71
Het belang van de sociale economie en vrijwilligerswerk	75
Groen liberalisme	79
De noodzaak van economische migratie	85
Het tijdperk van het multilateralisme	89
De toekomst is Europa	92
Een nieuw elan voor de wetgevende en rechterlijke macht	95
Het recht op zelfbeschikking	97
Naar een liberaal gezinsbeleid	100
Onze plicht tegenover dieren	103
Tegen de angst	107

Oproep tot een ideologische herbronning

‘We zijn gekomen op een dood punt.’ Dat schreef Guy Verhofstadt 30 jaar geleden in zijn inmiddels beruchte *Het Radicaal Manifest* waarmee hij op het einde van de jaren '70 de toenmalige PVV overtuigde van het belang van het liberalisme en het een nieuwe impuls gaf. Dat manifest betekende de start van een complexloos en offensief liberalisme tegen alle behoudsgezinde krachten in. Die tegenkrachten waren er niet alleen in andere politieke partijen en stromingen maar ook binnen de toenmalige liberale partij zelf. Heel wat van onze mandatarissen en medestanders maten zich toen een vorm van pragmatisme aan en accepteerden compromissen teneinde aan de macht te kunnen blijven. Dat deden ze doorgaans vanuit een rationele keuze. Zoals het vaak gebruikte argument dat het dankzij de liberalen in de regering is dat er geen stommiteiten werden begaan, dat lastenverhogingen werden vermeden en op die manier een politiek van het minste kwaad werd gevoerd. Dat is rationeel, menselijk en derhalve begrijpelijk. Ook vandaag zitten we met de partij en onze mandatarissen in zo een situatie. Maar hoe kan je daarmee een visie op lange termijn ontwikkelen, hoe kan je daarmee de vele tienduizenden jongeren aanspreken die onverschillig staan tegenover de politiek en hunkeren naar een klare, duidelijke visie, hoe kan je daarmee de vonk doen overslaan naar de bevolking om te kiezen voor een wervend project dat mensen inspireert, enthousiasmeert en in al hun vezels raakt?

Op bepaalde ogenblikken in de geschiedenis moeten mensen opstaan en het pragmatisme omruilen voor principes. Ze moeten duidelijk maken dat heldere keuzes belangrijker zijn dan een steriele deelname aan het beleid. Ze moeten bereid zijn om het politieke establishment voor fundamentele keuzes te plaatsen. Nieuwe fundamenten voor een nieuwe toekomst voorleggen en daar niet van afwijken, zelfs al betekent dat, dat we niet langer in de regering zitten. Guy Verhofstadt zei ooit dat het enige wat hij nastreefde één vingerkootje verschil was. Een klein maar fundamenteel verschil dat onze samenleving in de goede richting zou stuwten, weg van het obscurantisme, het status-quo en het conservatisme. Die ambitie, die wil om een klein maar cruciaal verschil te maken in de politiek, moet ons als liberalen, opnieuw begeesteren en leiden. ‘Om de humanistische samenleving te realiseren zal geen gewelddadige revolutie nodig zijn, maar een stille omwenteling, die zich zal voltrekken bij elke individuele burger afzonderlijk en zal uitmonden in radicale hervormingen’, zo staat het in *Het Radicaal Manifest*. Die uitspraak is nog steeds ons leidmotief, in het bijzonder van al die jonge liberalen die geloven in een grote heropstanding van het liberale gedachtegoed. Vandaag zitten we opnieuw in het defensief. Onze tegenstanders laten niet toe om noodzakelijke liberale hervormingen binnen de regering waar te maken, integendeel, ze proberen het liberalisme te fnuiken door het uit te roepen als de oorzaak van tal van problemen. Maar het zal ze niet lukken. Dag na dag groeit de overtuiging van de noodzaak aan een nieuwe liberale omwenteling. Honderden, duizenden jonge liberalen, hierin gesteund door die vorige generaties die ons begrijpen, staan klaar voor een

nieuwe start. We staan klaar om een nieuwe dynamiek te geven.

Dit manifest is geschreven vanuit een grote motivatie. Een motivatie om het liberalisme opnieuw een boost te geven. Om te vermijden dat we opnieuw op een dood punt zouden terechtkomen en opnieuw de aantrekkingspool te vormen voor al wie gelooft dat het beter kan in ons land en in de wereld. Een nieuwe liberale generatie staat op en ze krijgt de steun van vele voorgangers. Een nieuwe generatie die voortbouwt op onze liberale voorgangers zoals Louis Varlez, Paul Janson, Arthur Vanderpoorten, Henry Story, Omer Vanaudenhove, Lucienne Herman Michielsens, Emile Flamant, Frans Grootjans, Herman Vanderpoorten, Willy De Clercq, Karel Poma en Herman De Croo. De leden van de nieuwe generatie zijn overal actief en zichtbaar. Binnen de liberale denktank Liberales, de Jong Vld en het LVSV, binnen het Liberaal Vlaams Verbond, het Centrum Emile Flamant en het Centrum Frans Grootjans. Voor het schrijven van dit manifest heb ik direct en indirect hulp gekregen van mensen die geloven in deze heropstanding zoals Christophe Andrades, Andreas Tirez, Egbert Lachaert, Elisabeth Matthys, Alexander De Croo, Jules Van Rie, Philippe De Backer, Dirk Verhofstadt, Bram Van Loo en de andere kernleden van Liberales. Ik heb ook gesprekken gevoerd met professor Paul De Grauwe en mensen buiten de liberale beweging. Ik dank hen voor hun inbreng. Uiteraard ben alleen ikzelf verantwoordelijk voor de inhoud van dit manifest.

Wat wil ik hiermee bereiken? Niet dat de Open Vld onmiddellijk uit de regering stapt, daarvoor zijn de huidige sociaal-economische en maatschappelijke problemen te urgent. Wel vraag ik met aandrang, samen met vele anderen, dat we snel na de verkiezingen van 7 juni een echt ideologisch congres houden, bijvoorbeeld in september, waarop we onze deelname aan de regering ter discussie moeten zetten en vooral een nieuw globaal wervend liberaal verhaal moeten schrijven voor de toekomst. Dit ideologisch manifest is een eerste aanzet daartoe. Dit manifest is ook het eerste uit een reeks die in de komende maanden zal volgen. Ik weet dat er heel wat zaken in staan die voor discussie vatbaar zijn. Maar dat is nu juist de bedoeling ervan. Ik hoop dat het een aantal mensen zal aanzetten om mee te denken over onze toekomst. Ik nodig éénieder uit om de geformuleerde inzichten te onderwerpen aan de meest onbarmhartige toets der kritiek. Ik kijk er naar uit.

Mathias De Clercq

Februari 2009

www.mathiasdeclercq.be - mathias@liberales.be

De uitdagingen van de 21ste eeuw

Ons land, Europa en de hele wereld worden vandaag geconfronteerd met nieuwe uitdagingen. Sinds het begin van de 21ste eeuw is er immers heel wat veranderd. Waar voordien de liberale democratie, de vrije markt en het geloof in een betere toekomst aan terrein wonnen, brak er op alle fronten onrust uit. Denk aan de impact van de terreuraanslagen in de VS, Madrid en Londen. Denk aan de onstuitbare globalisering en de opmars van China en India. Denk aan de heropstanding van het autoritaire Rusland dat haar energiebronnen misbruikt om haar macht over buurlanden uit te breiden. Denk aan de afwijzing van de Europese Grondwet in Frankrijk en Nederland en de groeiende twijfels over het nut en de rol van de Europese Unie. Denk aan de toenemende migratiegolven en de problemen in het westen met de multiculturele samenleving die onze fundamentele grondrechten onder druk zetten. Denk aan de ecologische rampspoed door de opwarming van de aarde. Denk ook aan de internationale kredietcrisis, de beurscrash en de wereldwijde recessie waardoor honderdduizenden mensen hun job verliezen.

Dit alles zet het geloof in Europa als baken voor de wereld, het systeem van de vrije markt als middel tot welvaartcreatie, en zelfs de liberale democratie als grondslag voor onze samenleving onder druk. Net zoals in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, wordt het liberalisme opnieuw met alle zonden van de wereld overladen. Het liberalisme, dat de vrijheid van het individu en het recht op zelfbeschikking centraal stelt, staat opnieuw ter discussie. Door collec-

tivisten, neo-marxisten en anti-globalisten die de vrije markt in vraag stellen en weer pleiten voor meer overheidsingrepen en nationalisering. Door ecologische fundamentalisten die onze keuzemogelijkheden willen inperken. Door conservatieven die de mens opnieuw ondergeschikt willen maken aan religieuze en culturele tradities en zweren bij het status-quo. Door extreemrechts die de volksgemeenschap, het eigen volk en de eigen identiteit belangrijker achten dan individuele rechten en vrijheden. Door populistten die inspelen op de angst en onzekerheid, en die mensen tegen elkaar opzetten.

Kenmerkend aan de wereldwijde crisis is dat ideologieën van het verleden hebben afgedaan. Die gaven immers enkel een antwoord op situaties die zich binnen de beslotenheid van een natiestaat voordeden, waarbij men nauwelijks rekening hield met wat er daarbuiten gebeurde. Maar dat kan niet langer. Grenzen zijn zowel geestelijk als fysiek gesloopt. Of we het willen of niet, we zijn met elkaar verbonden. Crisissen in andere delen van de wereld hebben door de verstrengeling van onze economische, maatschappelijke en culturele belangen, ook een impact op ons. De wereld houdt niet langer op aan de Vlaamse, Belgische of Europese grens. We staan vandaag in verbinding met iedereen en elke golfslag in een ander continent veroorzaakt op zijn minst een rimpeling in eigen land. Het gaat nu zelfs niet om een rimpeling maar een ware dijkbreuk die talloze slachtoffers maakt in de vorm van bedrijven die failliet gaan waardoor tienduizenden mensen hun job verliezen. De vroegere ideologieën zijn achterhaald omdat ze nog geënt zijn op de evidenties van vroeger. Daarom is er nood aan een nieuwe synthese, een nieuw uit-

gangspunt, een nieuw paradigma. En dat paradigma is paradoxaal genoeg gelegen in het liberalisme dat nu zo fel bekritiseerd wordt.

De problemen die we vandaag kennen zijn niet te wijten aan teveel aan liberalisme, maar net aan een gebrek eraan. Het probleem is niet een teveel aan vrije markt, maar een gebrek aan voldoende controlemechanismen en heldere regels zowel op nationaal als internationaal vlak, die de vrije markt juist mogelijk maken. Het probleem is niet de globalisering, maar een schandelijk systeem van protectionisme en importheffingen die de rijke landen toepassen waardoor we miljoenen mensen in het zuiden tot armoede veroordelen. Het probleem is niet een teveel aan keuzes die ons milieu zouden belasten, maar een gebrek aan innovatie, concurrentie en fiscale stimuli die mensen vrijwillig aanzetten tot een meer milieuvriendelijk gedrag. Het probleem is niet een vermeende losbandigheid ingevolge het loskomen van tradities, maar juist de rem die tradities veroorzaken waardoor miljoenen mensen, ook in het westen, geen zelfbeschikkingsrecht kennen. Het probleem is niet de migranten en de multiculturele samenleving, maar de onverschilligheid van cultuurrelativisten enerzijds en de regelrechte aantasting van de menselijke integriteit waar monoculturalisten op aansturen. Het probleem is niet de vrees voor het verlies van verworven rechten zoals populisten beweren, maar de onwil van politici om de burger duidelijk te maken dat vernieuwing en verandering noodzakelijk zijn om onze welvaart veilig te stellen voor de toekomst.

We leven in een nieuw tijdperk. Bijgevolg zijn er ook nieuwe regels en ideeën nodig. Een koerswijziging is noodzakelijk. We hebben nieuwe instrumenten nodig, nieuwe denkwijzen en nieuwe samenwerkingsvormen. Er moeten andere grondvesten komen. Een nieuw paradigma is heel hard vereist. De kernvraag is hoe we ervoor kunnen zorgen dat we in een zich globaliserende wereld onze welvaart en ons welzijn kunnen vrijwaren en versterken, hoe we de armoede in het zuiden kunnen bestrijden, hoe we de ecologische problemen het best te lijf kunnen gaan, hoe we onze financiële en andere markten inrichten, hoe we het recht op zelfbeschikking voor miljoenen mensen (ook in onze contreien) mogelijk kunnen maken, hoe we als burgers met uiteenlopende overtuigingen harmonieus kunnen samenleven, hoe we een zo goed mogelijk evenwicht kunnen bereiken tussen vrijheid en rechtvaardigheid. Meer dan ooit dient het liberalisme hierop antwoorden te bieden. Het liberalisme als duidelijke richting, als baken, net zoals het vroeger een baken was voor al wie zijn leven zelf vorm wou geven.

Een dergelijk baken hebben we ook nodig in eigen land, in onze eigen 'circle of influence'. De liberale partij is op diverse vlakken echter helemaal verkrampd. Sedert de commotie begin 2004 rond de invoering van het migrantenstemrecht sloeg de boodschap van hoop, vertrouwen en optimisme binnen liberale kringen helemaal om. Op dat cruciale ogenblik is het fout gelopen en kwam de partij steeds meer onder invloed van conservatieven, populisten en nationalistes. In plaats van dat stemrecht openlijk te verdedigen als een liberale visie bij uitstek, sloeg de angst voor extreemrechts toe

en koos men ervoor dit te bestrijden. Nochtans is de liberale doctrine helder: ‘No taxation without representation’. De nationaliteit (een kunstmatig gegeven) is niet bepalend voor de eigenheid van een persoon. Een mens wordt bepaald door zijn karakter, zijn voorkeuren, zijn talenten en nog zo veel meer, maar niet door zijn nationaliteit. Een pleidooi voor het stemrecht voor migranten is dan ook een liberale evidentie. Sindsdien is de partij angstig geworden om voluit in het offensief te treden, om liberale recepten naar voren te schuiven, om het politiek handelen af te stemmen op de gekoesterde liberale bezielende principes.

Even was er hoop met het Generatiepact, een moedig buitenlands beleid, een vooruitstrevende ethische politiek en vooral het Vierde Burgermanifest van Guy Verhofstadt waarbij de partij zich omvormde tot Open Vld en men tot inzicht kwam dat het liberalisme dé progressieve beweging bij uitstek is. Maar de voorbije twintig maanden domineren opnieuw angst en onzekerheid. De offensieve, optimistische en voluntaristische politiek die zo kenmerkend was onder paarsgroen en paars, maakte plaats voor een defensief en kleurloos beleid waarin het communautaire getouwtrek als een sluipend gif in alle partijen, zelfs in liberale kringen, binnendrong. Sindsdien is de Open Vld op de dool. Ook de burger is op de dool, de kloof tussen burger en politiek is groter dan ooit tevoren. Pure partijpolitieke berekening, strategie en marketing kwamen in de plaats van een bezielend project en een brede maatschappelijke visie op lange termijn. We verwelkomden opnieuw de oude politieke cultuur, het immobilisme en het status-quo. We zijn opnieuw beland in

de Belgische Ziekte. Het is een harde analyse, maar ze is juist. Net zoals het juist is dat een dergelijk non-beleid in de kaart speelt van populistten. Zij worden sterker, niet omdat hun ideeën goed zijn, maar net omwille van de onmacht van de gevestigde partijen, hun gebrek aan visie en moed, hun gebrek aan leiderschap en vertrouwen, hun gebrek aan staatsmanschap om de problemen die iedereen onderkent, ten gronde aan te pakken.

Wat zijn die problemen? Ons land behoort tot de top drie inzake belastingsdruk en tegelijk zijn de pensioenen die we betalen zowat de laagste in Europa. Ons land telt het grootste aantal ministers, volksvertegenwoordigers en regeringen per capita, en toch ervaren we een gebrek aan democratische legitimiteit. Ons land kent een enorm hoog aantal ambtenaren, maar tal van openbare diensten werken niet naar behoren. Ons land heeft de meest productieve arbeiders, maar toch slagen we er niet in om meer investeringen uit het buitenland aan te trekken. Ons land leeft van de export en telt het hoogste aantal vestigingen van internationale bedrijven en organisaties, maar toch staan we gekend voor onze taalstrijd rond symbolen. Ons land telt vele openstaande vacatures, en toch zijn er bijna 700.000 werklozen. Ons land is wereldleider voor de recyclage van huishoudelijk afval en toch kampen we met een enorme ecologische mestvaal. Ons land heeft een van de beste systemen voor sociale zekerheid en toch leven tienduizenden mensen in armoede. Ons land kent een uitgebreid justitieel apparaat en een enorm wettelijk arsenaal (opgesteld en goedgekeurd door parlementsleden waarvan er heel wat een juridische vorming genoten hebben)

en toch moeten we criminelen loslaten omwille van een manke wetgeving.

Waar en hoe loopt het verkeerd? Volgens populisten, separatisten, nationalisten en extreemrechts zijn al deze problemen, naast de vreemdelingen, te wijten aan de Franstaligen, Walen en Brusselaars. Zij zouden lui, nonchalant en verkwisend zijn, het geld door deuren en vensters gooien. Het zijn clichés die heel wat Vlamingen slikken als zoete koek. De separatisten verwijzen graag naar de succesvolle splitsing van Tsjechië en Slowakije, maar ze vergeten natuurlijk de specifieke context van ons land, in het bijzonder van onze hoofdstad Brussel. Natuurlijk zijn er Franstalige, Brusselse en Waalse politici die niet bereid zijn om grondige hervormingen door te voeren omdat die zouden raken aan de verworven rechten van hun kiezers, maar die zijn er evenzeer in Vlaanderen. De verschillen in ziektekosten bestaan niet alleen tussen Vlaanderen en Franstalig België, maar ook tussen de Vlaamse regio's onderling, zoals professor Erik Schokkaert aantoonde. De werkloosheidsgraad is in Brussel en Wallonië gemiddeld hoger dan in Vlaanderen, maar er zijn Vlaamse regio's die het ook heel wat slechter doen. Zo hebben we ook te weinig oog voor de nieuwe ontwikkelingen in Wallonië. De schrijver Guido Fonteyn wijst terecht op een nieuwe as van innovaties van Rixensart tot Charleroi die in Wallonië is ontstaan en die de oude industriële as van weleer vervangt. De voorgestelde splitsing van ons land wordt door separatisten voortdurend voorgesteld als dé oplossing voor onze problemen, maar wie wat verder kijkt

weet dat dit een drogreden is, en dat ook Vlaanderen liberale hervormingen behoeft.

Ook in Vlaanderen gebeuren zaken die onaanvaardbaar zijn. Ook in Vlaanderen hebben we heel wat openstaande vacatures ondanks het groot aantal werklozen. Ook in Vlaanderen hebben we een uitgebreid onderwijssysteem, maar blijven talloze jongeren achter. Ook in Vlaanderen slagen we er niet in om een redelijk aantal sociale woningen te voorzien voor al wie het moeilijk heeft in onze samenleving. En ook in Vlaanderen kan de overheid efficiënter gemaakt worden, daarvoor hoeven we niet te wachten op een staatshervorming. De oplossing ligt dus niet in een splitsing van het land, zelfs niet in een zeer verregaande regionalisering van de bevoegdheden. De ware oplossing ligt in de wil van de politici, zowel Vlamingen, Brusselaars als Walen, om de échte problemen aan te pakken. Dit alles is geen pleidooi voor een nostalgisch Belgicisme, integendeel, maar een appèl op de rede. Zo heeft het geen zin om bevoegdheden zoals landbouw, ontwikkelingshulp en de geluidsnormen voor de vliegtuigen die landen in Zaventem naar de regio's over te dragen. Dat kan beter in een Belgische, zelfs Europese context gebeuren. Anderzijds is het juist nuttig om delen van ons arbeidsmarktbeleid op het niveau van de regio's te brengen, omdat ze daar het best kunnen aangepakt worden. Voor mij is de staatshervorming dus geen doel op zich. Het is alleen een middel om ons land beter bestuurbaar te maken.

Een moderne federale staat vereist democratische legitimiteit. Vandaag kunnen kiezers zich niet uitspreken over alle bestuurders op federaal niveau. Opdat het beleid van de federale regering legitiem zou zijn, moet het beoordeeld kunnen worden door het geheel van het Belgische kiezerskorps. De opsplitsing van de publieke opinie en van de electorale ruimte langs de grenzen van de taalgemeenschappen zet kandidaat-politici heel makkelijk aan om binnen de eigen taalgroep tegen elkaar aan een opbod te doen, waardoor een institutioneel compromis onmogelijk wordt. Niet alleen de legitimiteit, maar ook de efficiëntie van de besluitvorming lijdt onder de huidige organisatie van de federale staat. Als we menen dat België nog een toekomst heeft dan is de invoering van een federale kieskring onontbeerlijk. Alleen op die manier krijgen we in het parlement vertegenwoordigers die zich verantwoordelijk voelen voor de belangen van al onze landgenoten. Een dergelijke versterking van de federale staatsstructuur is niet tegengesteld met een verdere overdracht van bevoegdheden. Er is nog een reden voor de vervreemding tussen de taalgemeenschappen in ons land. Die ligt op het culturele en informatieve vlak. Zo bestaat er in de media maar weinig aandacht voor de andere taalgemeenschap. Er zijn enkele uitzonderingen zoals de gebroeders Deborsu en Guido Fonteyn die hier en daar een podium krijgen, maar het blijft al bij al veel te beperkt om echt te weten wat er in het andere landsgedeelte gebeurt.

Echte hervormingen zullen op alle niveaus moeten gebeuren, dus zowel gemeentelijk, provinciaal, Vlaams, federaal als Europees en in sommige gevallen zelfs mondiaal. Wat ons

ervan weerhoudt die toekomst vorm te geven is niet een gebrek aan goede ideeën. Het is het gebrek aan een politiek engagement om de maatregelen te nemen die nodig zijn om ons land en onze inwoners competitiever en weerbaarder te maken in een zich globaliserende wereld. Het behoud en de creatie van jobs zal moeten gebeuren door een geheel van maatregelen, zoals een lagere loonkost, flexicurity, een werkbonus indien men langer aan de slag blijft, een pensioenmalus indien men vroeger uit het arbeidsproces stapt, een draaglijke combinatie van werk en gezin, een vermindering van de administratieve rompslomp, massaal investeren in wetenschap en innovatie, levenslang leren en denken, slimme migratie, meer maatgerichtheid en vooral, een investeringsvriendelijk klimaat. Een land waarin voortdurend ruzie wordt gemaakt, waarin regeringsleiders vallen over communautaire kwesties, kan geen vertrouwen scheppen in het buitenland. In die zin hebben de voorbije maanden, met het geruzie en gebekvecht, ons meer kwaad gedaan dan we voor mogelijk houden. De opstoot van het nationalisme in Vlaanderen is de voorbije 20 maanden onvoorstelbaar snel gegaan. Daarvoor werd nog regelmatig verwezen naar België als een model van succesvolle samenwerking tussen mensen en groepen met een verschillende culturele en taalachtergrond. Het communautaire gebekvecht heeft ons ook afgeleid van de echte uitdagingen waar we voor staan als samenleving.

De unieke positie van het liberalisme

Het liberalisme wordt door haar ideologische tegenstanders om de haverklap aangeduid als rechts en conservatief, in die mate zelfs dat heel wat liberalen het nog geloven ook. Kijk naar elke schematische voorstelling op een horizontale band en dan merk je dat men links begint met groene en socialistische partijen, in het midden de christen-democraten plaatst en de liberalen op de rechterkant. Alleen extreemrechts zet men nog wat verder rechts op de meetlat. Maar wat betekenen die begrippen links en rechts vandaag nog? Is opkomen voor meer veiligheid voor de burgers zodat ze zonder gevaar voor hun leven hun mening vrij mogen uiten nu links of rechts? Is opkomen voor minder belastingen zodat we meer geld kunnen stoppen in de sociale zekerheid nu links of rechts? Is opkomen tegen de schandelijke landbouwsubsidies die maken dat talloze boeren in het arme Zuiden geen kans op ontwikkeling kennen nu links of rechts? Is verzet tegen de onderdrukking van meisjes en vrouwen binnen orthodox religieuze gemeenschappen links of rechts? Links en rechts dienen nog enkel om mensen in een hokje te stoppen, hen te stigmatiseren of ze zonder een echte argumentatie monddood te maken.

Ondanks al deze argumenten zullen politieke tegenstanders de links-rechts opdeling blijven hanteren en mij als liberaal liefst in het rechtse kamp duwen. Wel noem mij dan links. Maar dan wel in die oorspronkelijke betekenis die deze be-

grippen kregen bij het benoemen van de twee grote rivaliserende krachten in de 18de en 19de eeuw. Die tussen rive gauche (de Verlichting) en rive droite (de Romantiek). Van dat laatste wil ik mij veraf houden. Het is de modderpoel waarin we in de 20ste eeuw zijn terechtgekomen. In die van het eng nationalisme dat een dermate ontsporing kende en van het al dan niet religieus geïnspireerde dogmatisme waarvan zowel Stalin, Mao als Khomeini de vertegenwoordigers waren. In feite wordt het begrip links vandaag vooral gebruikt door politici die er juist erg conservatieve ideeën op nahouden. Een goed voorbeeld zagen we bij de SP.a waar discussie ontstond over het gebruik van het woord progressief. De woordvoerder van SP.a Rood Erik De Bruyn en de vroegere vakbondsleidster Mia De Vits wilden er niet van weten. Dat hoeft ook niet te verwonderen want zij twee vertegenwoordigen juist de meest conservatieve krachten binnen de socialistische beweging. Het zijn namelijk hun drukkingsgroepen die zich met hand en tand verzetten tegen de noodzakelijke sociaal-economische veranderingen, die allerlei vormen van protectionisme verdedigen en zich vastklampen aan de ‘verworven rechten’, zelfs als die ervoor zorgen dat daardoor jobs verloren gaan. Niet toevallig zijn zij de felste tegenstanders van lastenverlaging, van flexibiliteit en van een modernisering van ons overheidsapparaat. Het is trouwens vanuit die hoek dat het ambitieuze Copernicusplan, dat nota bene werd opgestart door de sociaal-democraat Luc Van den Bossche, gekelderde werd. Het zijn zij die zich keren tegen de noodzakelijke economische migratie, tegen het aanmoedigen van werklozen om weer aan de slag te gaan, en tegen het opheffen van het protectionisme, tegen Europa en tegen de

globalisering. Het zijn zij die het cultuurrelativisme blijven omarmen en daarmee talloze meisjes en vrouwen die binnen orthodoxe religieuze gezinnen onderdrukt worden in de steek laten, en daarmee de Verlichtingsidealen verraden.

De ware tegenstelling bestaat dus niet tussen links en rechts, maar tussen progressief en conservatief. Tussen diegenen die beseffen dat verandering en vernieuwing nodig is willen we in de toekomst onze welvaart en sociale zekerheid veilig stellen, en diegenen die zich daar met hand en tand tegen verzetten en kiezen voor het status-quo, en de mensen die valse zekerheid voorhouden dat geen verandering nodig is of zelfs dat we terug moeten naar de 'goede oude tijd'. Bij die conservatieven zitten natuurlijk niet alleen de etatisten, maar ook de christen-democraten met hun hang naar traditionalisme, de populisten die teren op de angst en onzekerheid van mensen en de nationalisten met hun ziekelijke verheerlijking van de eigen volksgemeenschap. Liberalen verwerpen het conservatisme omdat voor hen de mens centraal staat en het individu niet ondergeschikt mag worden gemaakt aan een collectief, een geloof, aan tradities, een volk of een ras. Zij zijn ervan overtuigd dat we alleen via verandering en vernieuwing onze welvaart in de toekomst kunnen veilig stellen. Liberalen verwerpen dan ook in het bijzonder het nationalisme, het provincialisme, het steriele communautaire gebekvecht, die nostalgie naar een gesloten Vlaamse samenleving waarin de Vlaamse Leeuw blijkbaar belangrijker is dan de Internationale. Liberalen zijn ware kosmopolieten die geen schrik hebben van de wereld, maar die er juist open voor staan. Anders dan globalisering is kosmopolitisme een

ethische houding. Het beklemtoont de verbondenheid van elk individu met de globale mensheid, een vorm van wereldburgerschap waarbij men de nadruk legt op de rechten van het individu en niet van een volk, natie of gemeenschap. De essentie van het kosmopolitisme is dat we als mens verplichtingen hebben ten aanzien van anderen, ook diegenen die niet behoren tot onze naaste familie- of vriendenkring. In die zin is de slogan ‘eigen volk eerst’ een cruciaal voorbeeld van antikosmopolitisme. Deze slogan suggereert dat we als mens enkel een verplichting hebben tot diegenen die behoren tot onze historisch gevormde familie of gemeenschap. Tot mensen die omwille van omstandigheden in onze buurt of omgeving zijn opgegroeid, en dat we geen enkele plicht zouden hebben tegenover wie daar niet toe behoort. Voor de Brits-Ghanese filosoof Kwame Appiah is het duidelijk: we hebben als mens, als kosmopolieten, verplichtingen ten opzichte van vreemden. In de loop van de geschiedenis stond het kosmopolitisme dan ook regelrecht tegenover het nationalisme en patriottisme.

Er is nog een ander belangrijk verschil tussen het liberalisme en de andere ideologieën. Alleen liberalen komen op voor het individualisme, nog zo’n begrip dat door politieke tegenstanders bewust of onbewust verkeerd gebruikt wordt omdat ze het gelijk stellen met egoïsme, egocentrisme en solipsisme. Maar daar heeft het niets mee te maken. Het individualisme is een bijzonder progressieve kracht. Het betekent het recht op zelfbeschikking. Het recht van elke mens om zelf de grote beslissingen in zijn of haar leven te nemen zoals het feit of men gaat trouwen of niet, en zo ja met wie men dat

doet en van welk geslacht die ook moge zijn. Of men kinderen wil krijgen of niet. Wat men gaat studeren, welk beroep men later zal uitoefenen, waar men gaat wonen, met wie men vriendschappelijke relaties aangaat, enzovoort. Dat recht op zelfbeschikking lijkt voor heel wat onder ons een evidentie, maar dat is ze niet. Het is een verworvenheid waarvoor onze voorouders hard gestreden hebben, in het bijzonder tijdens de 20ste eeuw toen het nationalisme, het communisme, het fascisme en de theocratie het individu verpulverden. En toch is de geest van het individualisme verder doorgebroken, zeker na de jaren zestig met de succesvolle strijd tegen de segregatie van de zwarten in de VS, tegen Apartheid in Zuid-Afrika, voor de rechten van de vrouw en later voor die van homoseksuelen. Het individualisme is in tegenstelling tot wat men beweert geen rem voor solidariteit, maar juist een noodzakelijke voorwaarde daartoe. Het is pas als mensen echt vrij mogen kiezen dat ze ook echt solidair kunnen zijn.

Even belangrijk is dat het individualisme en dus het liberalisme de mens niet opsluit in één enkele identiteit zoals andere ideologieën dat vaak doen. In het verleden hebben we gezien hoe men mensen reduceerde tot een radertje van een groter geheel waaraan al hun andere preferenties, eigenschappen en gedachten moesten onderworpen worden. Zoals bij de collectivistische notie van de klassengemeenschap, het proletariaat of de arbeidersklasse tegenover de kapitalisten of de bourgeoisie. Zoals bij de extreemrechtse notie van het eigen volk en het eigen ras tegenover de Ander, de vreemdeling, mensen met andersoortig bloed. Zoals de orthodox

religieuze notie van de eigen geloofsgemeenschap tegenover mensen die een ander geloof aanhangen, agnostici en vooral atheïsten. Elk van deze noties herleidt en beperkt de mens tot één gemeenschappelijke identiteit waaraan alle andere persoonlijke voorkeuren ondergeschikt moeten gemaakt worden. Liberalen zijn het daar fundamenteel mee oneens. Vanuit een kantiaanse visie is de enige gemeenschappelijke identiteit die zij erkennen de notie van het wereldburgerschap, het feit dat we allemaal mensen zijn met unieke rechten, mogelijkheden en eigenschappen. Het is een kosmopolitische visie op de mens waarbij men oog heeft voor de grote pluriformiteit.

In zijn boek *Identity and violence* maakt de Indische Nobelprijswinnaar voor Economie Amartya Sen brandhout van de notie collectieve identiteit. Mensen zijn niet lid van één bepaalde groep en hebben niet één specifieke en vastomlijnde identiteit. In werkelijkheid behoren we tot diverse groepen die voortdurend de diverse aspecten van onze complexe identiteit bepalen en dat is een goede zaak aldus de auteur. Het tegendeel is pas gevaarlijk. Net de opdeling en opsluiting van mensen in één specifieke identiteit leidt tot gevoelens van meerderwaardigheid, intolerantie, haat en geweld. Heel wat barbaarse conflicten die in de loop van de geschiedenis gebeurden, kwamen voort uit de veronderstelling van het bestaan van een unieke en superieure identiteit. Daarvoor hoeft men zelfs niet ver terug te gaan in de tijd. Amartya Sen haalt het voorbeeld aan van de genocide in Rwanda waarbij Hutu's talloze Tutsi's afslachtten met machetes, de conflicten tussen de Serviërs en de moslims in de Balkan en recent

de toenemende conflicten tussen militante islamieten en het Westen. Door mensen te herleiden tot lid van één specifieke groep vallen morele barrières weg. De stelling dat we maar één identiteit zouden hebben, is dus vals.

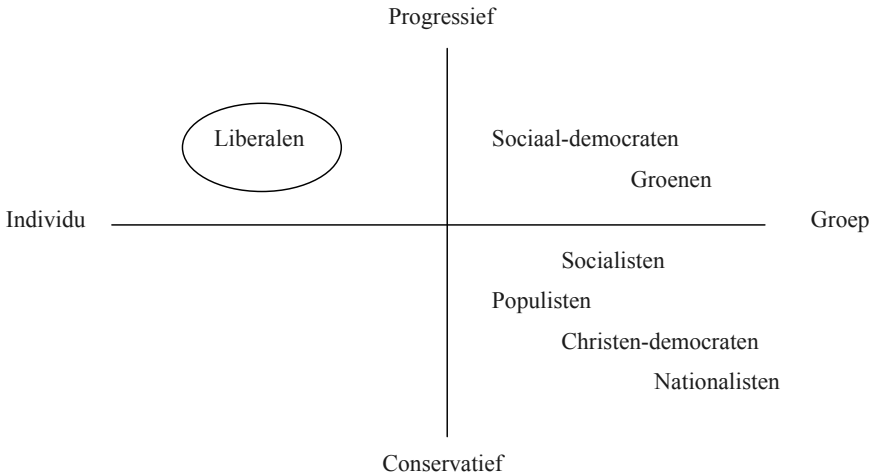
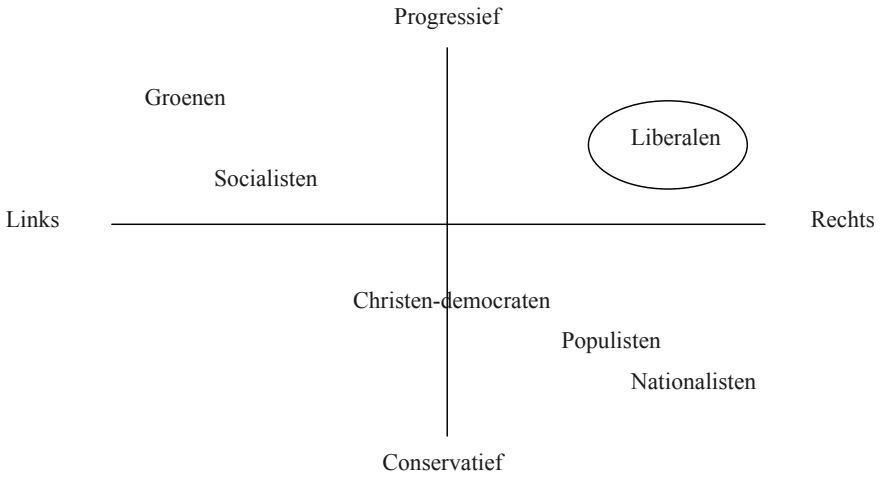
Hiermee gaat Amartya Sen ook in tegen communitaristische denkers als Charles Taylor en Will Kymlicka die stellen dat mensen altijd een dominante gemeenschappelijke identiteit hebben omdat ze op deze of gene plaats geboren worden en wonen. Zij zien het lidmaatschap van een gemeenschap als een soort expansie van hun eigen zelf. Voor de auteur is juist de vrijheid om zelf onze bindingen met groepen te bepalen heel belangrijk. Met zijn stelling spoot de auteur met de Peruaanse schrijver Mario Vargas Llosa. Achter elk pleidooi voor de verdediging van de identiteit van een groep vermoedt die een complot tegen de individuele vrijheid. In welke mate kan men spreken over de ‘Franse identiteit’ of welke identiteit dan ook, zo schrijft hij in zijn boek *De taal van de hartstocht*. In elk land zal men steeds meer tegenstellingen tussen de individuele burgers aantreffen dan overeenkomsten. Jawel, een gemeenschappelijke taal en een geografische omschrijving, maar is dat identiteit? Nationale of regionale identiteiten eroderen door de toegenomen kansen om als individu kennis te nemen van andere zaken. Identiteit is aldus getransformeerd van een collectieve naar een hoogst persoonlijke maatstaf. En de enkele waarden die men alsnog gemeenschappelijk aanvoelt, houden verband met universele rechten, vrijheden en plichten. Zoals respect voor het leven, voor eigendom, voor vereniging, voor een eigen mening.

Sen begrijpt natuurlijk waarom sommigen aansturen op de verdediging van een zogenaamd gemeenschapsgevoel. Vaak heeft het politieke redenen, zoals de bescherming en instandhouding van bepaalde tradities en gewoontes, de minderwaardige positie van vrouwen of specifieke straffen als amputaties van ledematen en steniging van zogenaamd overspelige vrouwen. Daar moeten we tegen ingaan zegt Sen. Iemand bestempelen als lid van ‘de Westerse wereld’, van ‘de Islamitische wereld’ of van ‘de Hindoe wereld’ reduceert mensen tot één dimensie en maakt hem kwetsbaar. Amartya Sen beseft heel goed dat gevaar. In 1944, op elfjarige leeftijd, was hij persoonlijk getuige van moordpartijen tussen moslims en hindoes. Een man kwam zwaar gewond in de tuin van Sen’s ouders en smeekte om hulp. Amartya riep zijn vader die hem naar het ziekenhuis bracht waar hij aan zijn verwondingen overleed. Het slachtoffer was Kader Mia, een arme islamitische dagloner die van zijn vrouw de raad kreeg zich niet op straat te bewegen maar dat toch deed omdat zijn familie niets te eten had. Hij werd met messen afgeslacht door hindoes die hem helemaal niet kenden. Hij werd vermoord omdat hij een moslim was, terwijl hij evengoed en net als veel van zijn moordenaars ook een arbeider was. Het was een dramatisch voorval dat veel indruk maakte op het denken van de latere Nobelprijswinnaar, op zijn visie over vrijheid, identiteit en zijn theorie over het invullen van de basisbehoeften van mensen.

Het lidmaatschap van een groep kan belangrijk zijn, aldus Amartya Sen, maar nog belangrijker is het recht van elke mens om zelf zijn identiteit te bepalen. Het gaat niet om

groepen, maar om mensen. In die zin verwerpt hij de Amerikaanse politiek in Irak die het land beschouwt als een verzameling van religieuze gemeenschappen en niet als een verzameling van burgers. Hierdoor verdwijnt de mens met zijn rechten en vrijheden opnieuw op de achtergrond. Om fundamentalisme te voorkomen is het dus noodzakelijk dat men beseft en aanvaardt dat mensen diverse identiteiten en loyaliteiten (kunnen) hebben, en dat ze die zelf kunnen kiezen. “Ik kan tegelijk een Aziaat zijn, een burger uit India, een Bengaal, een Britse resident, een econoom, een liefhebber van filosofie, een schrijver, een Sanskriet, een overtuigde secularist en democraat, een man, een feminist, een heteroseksueel, een verdediger van de rechten van homo’s en lesbiennes, met een niet religieuze levensstijl, met een Hindoe achtergrond, een niet Brahmaan, en iemand die niet gelooft in een hiernamaals”, zo beschrijft Sen zichzelf. En zo kent elke mens een mozaïek van identiteiten. Naar gelang de omstandigheid zal de mens deze of gene identiteit belangrijker vinden of niet.

De unieke positie van liberalen ligt dus op twee vlakken: enerzijds zijn ze voluit progressief, anderzijds staan ze aan de kant van het individu. Het is op die twee assen dat men het liberalisme moet situeren. Hierna volgt een schematische voorstelling van de positionering van het liberalisme. Bovenaan een verouderde visie, onderaan de juiste visie.

De keuze voor het individualisme betekent niet dat men zich keert tegen zijn medemensen of de gehele samenleving. Integendeel. Zoals Kant het stelde: ‘Du Kannst denn du Sollst’, aan het begrip vrijheid zit een plicht verbonden, de plicht om medemensen te helpen. Het betekent dat men ook opkomt voor het recht op zelfbeschikking van anderen. Ondermeer door goed onderwijs zodat kinderen later bewuste keuzes kunnen maken. Ondermeer via een sterke sociale zekerheid zodat zieken, personen met een handicap, senioren en werkzoekenden ook iets van hun leven kunnen maken en niet overgelaten worden aan paternalisme of liefdadigheid. De generositeit en plicht ten aanzien van de medemens moet niet voortvloeien uit een religieus gebod of een collectieve dwangmaatregel, maar uit de rede. Het besef dat men maar mens is als men opkomt voor medemensen die in nood zijn. Dat mensen, in weerwil van doemdenkers, nog steeds heel solidair zijn met hun medemensen zien we trouwens elke dag en bij elke actie ten bate van een of ander goed doel. Mensen zijn dan bereid om fors te helpen op één voorwaarde: dat het geld ten goede komt van diegenen die het echt nodig hebben.

Het geloof in de kracht van mensen

We moeten ons afvragen welke combinatie van maatregelen leidt tot een dynamische vrije samenleving en een brede economische zekerheid, tot innovatief ondernemerschap en

opwaartse sociale mobiliteit. Wat we in onze samenleving in de eerste plaats opnieuw nodig hebben, is een geloof in eigen kunnen. Het geloof in de kracht van de mens om zijn problemen en tegenslagen te overwinnen. En als dat niet lukt – omwille van ziekte, handicap of ouderdom – een overheid die hen tijdelijk of permanent helpt. Liberalen geloven in het vermogen van de mens om boven de omstandigheden uit te stijgen waarin hij of zij is geboren, om het morgen beter te hebben dan vandaag, en om een meer rechtvaardige wereld te bouwen. Daarin staan vrijheid en rechtvaardigheid steeds centraal. De mogelijkheid van elke mens om te doen en laten wat hij of zij wil, én de bescherming door de overheid om mensen die geen ruggesteun hebben ter hulp te komen. Dat laatste is even belangrijk. In die zin sta ik kritisch tegenover elke vorm van privatisering van de bestaande gemeenschapsdiensten, voor zover ze niet zorgen voor een betere dienstverlening voor iedereen. In sommige sectoren is dit eenvoudig. Zo zorgde de liberalisering van de telefonie voor een spectaculaire toename van de kwaliteit, een betere dienstverlening en een grote daling van de prijzen. Datzelfde kan ik nog niet zeggen over de liberalisering van bijvoorbeeld de postdiensten. De eerste aanzetten tot een privatisering in deze sector waren in elk geval niet gunstig. Lokale postpunten verdwenen, de service boerde achteruit en de bedeling kwam vaak in handen van mensen die geen kinderarbeid schuwden. Het komt er dus steeds op aan om een afweging te maken tussen de nood om de overheidsuitgaven te beheersen en te verminderen en de concrete voordelen en het sociaal belang voor de bevolking. Zo hebben postbodes in mijn ogen alsnog een grotere opdracht dan het louter be-

zorgen van poststukken. Voor heel wat (kansarme) mensen zijn ze het enige houvast, de vertrouwde bemiddelaar tussen de Leviathan en de burger. Ook dat heeft een prijs, maar die is dan ook, tot er een beter alternatief bestaat, de moeite waard.

De overheid moet het geloof van elke mens in zijn kunnen ondersteunen. Dat betekent een fundamentele gedragswijziging tegenover mensen die initiatief durven te nemen, die willen investeren, die elke dag het beste van zichzelf willen geven. De belastingsdruk moet omlaag om mensen die ideeën hebben, initiatief betonen en arbeiden beter te kunnen belonen. Het is krankzinnig om de inkomsten van dergelijke mensen voor meer dan de helft af te romen. Op die manier jagen we onze beste en meest getalenteerde mensen weg. Het is trouwens ook asociaal. Je moet echt geen hoog inkomen hebben om de vruchten van je arbeid voor een groot deel wegbelast te zien. De lasten op creatie en arbeid moeten dringend omlaag en gecompenseerd door lasten op verbruik. Waar het in essentie om gaat, is dat mensen zich beloond moeten voelen voor hun inspanningen en niet dat ze daarvoor worden gestraft. Een dergelijke lastenverlaging moet gepaard gaan met een correcte inning van de belastingen en een eenvoudiger aanslagsysteem. De belastingsbrieven moeten grondig eenvoudiger worden door een substantiële vermindering van de aftrekposten, waarbij allerlei fiscale achterpoortjes gesloten worden. Die achterpoortjes zorgen er immers voor dat de belastingen in sommige gevallen regressief in plaats van progressief zijn. De inning van de belastingen moet ook doorzichtiger worden en dat zal leiden tot een

grotere bereidheid om alle activiteiten ook daadwerkelijk aan te geven. Er bestaat immers een correlatie tussen zwartwerk en de ingewikkeldheid van ons belastingssysteem. Tenslotte moet niet alleen de inning verbeteren, maar ook de terugbetaling ervan. Het is opvallend hoe snel de overheid van de burgers eist dat ze iets betalen, maar dat ze zo traag is als het erop aankomt rechtmatige bedragen terug te storten. Ook op een ander vlak moet de overheid mensen helpen als ze door haar schuld diezelfde mensen hindert om normaal te functioneren. Ik denk aan de vele openbare werken in steden en gemeenten die bijzonder hinderlijk, soms dodelijk zijn, voor zelfstandigen die gedurende een bepaalde periode minder of geen omzet hebben. Voor die mensen moet er een substantiële schadevergoeding komen – althans veel hoger dan thans het geval is - die hen in staat stelt de duurtijd van de openbare werken te overleven.

Het geloof in de kracht van mensen moet al vroeg worden gestimuleerd en ondersteund, ondermeer via het onderwijs. In de eerste plaats moeten we het beroep van onderwijzer en opvoeder opnieuw centraal stellen. Ik verafschuw de minachting en onderwaardering van de maatschappelijke functie die leraren en docenten dagdagelijks vervullen. In die zin onderschrijf ik volkomen de visie van de Spaanse filosoof Fernando Savater in zijn boek *De waarde van opvoeden*: ‘Voorop staat dat ik van alle werkende mensen de leraren - de schooljuffen, schoolmeesters, ja alle docenten - beschouw als de meest noodzakelijke, de meest heldhaftige, de meest grootmoedige en de meest beschavende van allen die zich dagelijks inspinnen om in de behoeften van een democrati-

sche samenleving te voorzien.’ Het onderwijzend personeel verdient dus meer ondersteuning, niet in het minst vanwege de ouders. Die verwachten dat de school van hun kinderen als vanzelfsprekend modelburgers zal maken. Ze leggen quasi alle verantwoordelijkheid bij de school en niet langer bij henzelf, namelijk de opvoeding thuis door de ouders. Het geloof in de kracht van elke mens, van elk kind, begint dus bij de ouders thuis. Zij moeten hun kind mee begeleiden zodat zijn of haar talenten zo maximaal mogelijk tot ontwikkeling komen. Tegelijk moet de communicatie van de school (en de overheid) over de verschillende onderwijsmogelijkheden gericht zijn op alle lagen van de bevolking en niet alleen op de midden- en hogere klasse. Veel kansarmen begrijpen de ambtelijke taal niet, ze kennen de verschillende opties niet en blijven derhalve onwetend over het enorme belang van een goede scholing van hun kinderen. Nochtans is dit cruciaal. De keuze die ouders voor hun kinderen vanaf het allereerste stadium nemen, is in grote mate bepalend voor de rest van hun leven. Dat is ook het geval bij de keuzes op zes en op twaalf jaar. Het is op die cruciale momenten dat een soort hakbijl valt die ervoor zorgt dat potentiële talenten van jongeren deels of volledig gesmoord worden.

Natuurlijk besef ik dat de belangrijkste erfenis die wij van onze ouders meekrijgen de sociale omstandigheden zijn waarin wij opgroeien. En deze omstandigheden beginnen bij onze ouders zelf. Ook daarin volg ik Savater: ‘Hun aanwezigheid (of afwezigheid), hun zorgzaamheid (of zorgeloosheid), hun culturele niveau, en hun slechte of goede voorbeeld vormen opvoedkundig en educatief gezien een veel

relevantere erfenis dan de biologische bouwstenen waaruit wij zijn samengesteld. Het universele streven van democratisch onderwijs begint derhalve met het aanvullen van tekortkomingen van de huiselijke en sociale omgeving waarin ieder mens toevallig geboren is, en niet met het keuren daarvan als voorwendsel voor mogelijke uitsluiting. (...) Het democratische systeem dient zorg te dragen voor het onderwijs aan beginnende burgers juist om zich te verzekeren van de continuïteit en uitvoerbaarheid van de vrijheden die dit systeem eigen zijn. Dat wil zeggen: de leerplicht is een vorm van zelfbehoud. Wij onderwijzen uit zelfverdediging.' De democratisering van het onderwijs is en blijft een permanente actie. Het is het meest efficiënte middel om kinderen, van welke sociale klasse dan ook, de kans te geven hun talenten te ontplooien en een plaats te verwerven in de samenleving in functie van hun capaciteiten. Daarom is het de plicht van de overheid om te zorgen voor kosteloos onderwijs voor iedereen, moeten we jongeren zo lang mogelijk laten studeren, de schoolvalkuilen vermijden, zo lang mogelijk alle keuzemogelijkheden openhouden, bijvoorbeeld tot 14 jaar, en het TSO en BSO gevoelig opwaarderen.

Een globaal bevrijdend liberaal verhaal

Ik geloof dat het liberale gedachtegoed opnieuw resoluut op de agenda moet gezet worden en consequent moet uitgedragen worden. Individuele vrijheid, sociaal onderbouwd en ecologisch gefundeerd, in Europees en mondiaal perspectief; dit maakt de kern uit van het liberalisme in de 21ste eeuw. In

onderstaand betoog zal ik de mijn inziens fundamentele pijlers van een breed totaal bevrijdend liberaal verhaal voor een nieuwe toekomst aanreiken, vertrouwensvol en wars van het pessimistische wereldbeeld dat populisten en conservatieven ons proberen voor te houden. Om te begrijpen hoe belangrijk het liberale verhaal is moeten we eerst even omkijken naar het verleden.

De lessen van de geschiedenis

Ik ben nog jong, maar door lectuur en gesprekken met ouderen beseft ik één cruciale zaak. ‘There’s one thing we learn from history, that is that we never learn from history.’ Niets is zo vluchtig en broos als de herinnering aan het verleden. Het is zoals bij een ziekte of ongeval. In een eerste fase levert dat heel wat leed en ongemak op, maar eenmaal genezen vervliegt de pijnlijke herinnering als sneeuw voor de zon. En lessen hebben we in de recente geschiedenis genoeg gekregen: denk aan de vreselijke gevolgen van het ultranationalisme tijdens de Grote Oorlog, het communisme onder Stalin en Mao, het fascisme onder Mussolini en Hitler en de theocratie onder ayatollah Khomeini sedert 1979. Elk op zich betekenden ze een aanslag op de menselijke vrijheid, op de waardigheid van het individu en op de grondslagen van de rechten van de mens. Steeds opnieuw herhaalden we: nooit meer! En evenveel keren herhaalde de geschiedenis zich op latere tijdstippen en in andere landen. Zoals in Cambodja, Rwanda, Darfour, het Midden-Oosten en Oost-Congo. ‘Geschiedenis is rommel’, zo verklaarde de bekende

autobouwer Henry Ford ooit. Dit is een grote fout. De grote fouten uit het verleden komen steeds terug omdat we niet voldoende stilstaan bij de gevolgen van onze handelingen in het heden. Een belangrijke stap is een grondige kennis van zowel de positieve verwezenlijkingen als de verwerpelijke drama's die we kennen uit de geschiedenis.

Na de Tweede Wereldoorlog ontstonden de Verenigde Naties en de eerste aanzet naar een Europese samenwerking. Vooral de EU werd een onvoorstelbaar succesverhaal: al meer dan 60 jaar leven we in een wereld van vrede en met een ongeziene welvaart. Velen vonden het nodig om te spotten met de EU en haar voorloper de Europese Gemeenschap. Ze verwierpen het idee van economische samenwerking tussen economische landen en lachten met het idee dat Europeanen hun krachten zouden kunnen verenigen. De geschiedenis stelde deze doemdenkers in het ongelijk. De kracht van Europeanen en de ideeën van vooraanstaande grondleggers van het Europese integratieproces zoals Jean Monnet, Robert Schuman en Paul-Henri Spaak toonden de wereld de juiste weg. Sedert de val van de Berlijnse Muur kende de democratie een nieuwe opstoot en werden tal van vroegere dictaturen opgenomen in de grote Europese democratische familie. En toch kregen we in Europa opnieuw te maken met groeiende extreemrechtse, xenofobe, fascistische partijen, met een agressief orthodox islamitisch imperialisme en een heroplevend antisemitisme. Eurosceptici bundelen hun krachten tegen het proces van Europese integratie. Neomarxisten hekelen de EU als een doortrapt instrument van een kapitalistische elite. Populisten verwijzen naar de ineffi-

ciëntie van bepaalde aspecten van de Europese bureaucraten. Allen vergeten ze het recente verleden van Europa en kijken ze naar het heden vanuit een bekrompen visie die wordt bepaald door sectoraal eigenbelang en electoraal winstbejag. Het dogmatisme waarvan we meenden dat het dood en begraven was keerde terug in de vorm van antiglobalisme, neo-marxisme en libertarisme. De rechten en vrijheden waarvoor onze voorouders zo gevochten hadden, worden opnieuw in vraag gesteld, en het meest merkwaardige is wel het zwakke verzet daartegen van de democratische landen, hun regeringen en partijen zelf. Alsof ze vergeten zijn hoe belangrijk de verwezenlijkingen van onze voorouders waren, de strijd voor vrijheid en rechtvaardigheid.

We kennen een enorm gebrek aan historisch bewustzijn. Als gebiologeerd keek ik naar de toespraken van Barack Obama die erin slaagde de link tussen heden en verleden te leggen, die uitlegde van waar we komen en erop hamert dat we verder moeten werken om de idealen waar onze voorouders voor streden verder te bevechten. Wat een verschil met het kille cynisme, de onverschilligheid en het kleffe populisme dat ik wekelijks vaststel in onze Kamer van Volksvertegenwoordigers. Een gebrek aan leiderschap, een gebrek aan visie, een gebrek aan een enthousiasmerend project, een gebrek aan inhoudelijk debat. In de voorbije maanden zag en hoorde ik op de tribune niemand met een wervend, optimistisch en toekomstgericht verhaal. Het lijkt of zowat alle partijen in de greep zitten van de angst en onzekerheid die de populisten van links en van rechts aanwakkeren. Het ergste is dat daar niet wordt tegenin gegaan, dat niemand dit ont-

maskert en wijst op het feit dat de populisten ons alleen maar valse zekerheden voorhouden.

Wat zijn de lessen van de geschiedenis? De eerste grote les is dat elke vorm van agressief nationalisme leidt tot haat, uitsluiting en racisme. Mark Mazower beschrijft in zijn boek *Duister Continent, Europa in de twintigste eeuw* hoe een record aantal liberale democratieën tussen 1918 en 1938 door de knieën gingen door nationalistische krachten. Kort na elkaar sneuvelden aldus de prille democratieën in Hongarije, Italië, Spanje, Portugal, Polen, Bulgarije, Duitsland, Oostenrijk, Roemenië en tenslotte Tsjecho-Slowakije. Het organische nationalisme heeft steeds een conservatieve reflex gehad en is feitelijk tegengesteld aan het Verlichtingsdenken en bijgevolg aan het liberalisme. We dachten dat het nationalisme na de twee grootste oorlogen in de geschiedenis tot het verleden behoorden, maar dat klopt niet. Het gif van het nationalisme is er terug. In ons parlement zit een grote extreemrechtse fractie die geen ander doel heeft dan het land te splitsen, het eigen volk eerst principe letterlijk toe te passen en vreemdelingen buiten te werken. We moeten met nog meer kracht dan vroeger hun ronduit racistische discours blootleggen en aanvallen door te wijzen op hun dubbelzinnige, vaak ranzige achterban. Hun samenwerking met neonazistische sympathisanten, gewezen collaborateurs, schimmige groeperingen die het nazisme verheerlijken, Holocaustontkenners en regelrechte antisemieten moeten we blijven aan de kaak stellen. Met dergelijke mensen mag en kan geen enkele democratische partij samenwerken omdat ze

een politiek voorstellen die haaks staat op alle humanistische waarden die liberalen koesteren.

Een tweede les van de geschiedenis is dat een teveel aan overheid, een teveel aan inmenging van de staat, een teveel aan etatisering onvermijdelijk leidt tot onvrijheid, het fnuiken van eerlijke concurrentie en het belemmeren van creativiteit. Elk experiment in de geschiedenis, zoals in de voormalige Sovjet-Unie, China, Oost-Europa voor 1989 en vandaag nog in Noord-Korea en Cuba heeft geleid tot economische, ecologische en menselijke drama's. Zelfs de Chinese communisten hebben deze les begrepen. Sinds het aantreden van Deng Xiaoping en zijn verwoede pogingen om China te hervormen, is ook deze aanstormende grootmacht langzaam maar zeker op weg naar een vrije markteconomie, alhoewel het nog steeds een dictatuur is. Mark Leonard beschrijft in zijn boek *Wat denkt China? De nieuwe wereldorde volgens Chinees model* dat ondanks de economische vooruitgang het resultaat ten aanzien van democratische waarden zoals de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van vereniging beneden alle peil blijft. Leonard noemt het Chinese model dan ook 'een geperfectioneerde variant van de dictatuur'. Ook in ons land hebben we het effect van een teveel aan overheid aan de lijve ondervonden, en we ondervinden het zelfs vandaag nog. Een belangrijk neveneffect van de steeds uitdijende staat was immers de ontsporing van de staatschulden zoals we dat in de jaren zestig en zeventig gezien hebben. Toen werden zoveel schulden aangegaan dat we die tot de dag van vandaag nog aan het terugbetalen zijn. De fout van begrotingen zonder evenwicht vormen een regel-

rechte aanslag op de kansen en mogelijkheden van de toekomstige generaties. Budgettaire orthodoxie is noodzakelijk om de komende vergrijzing op te vangen.

Een derde les van de geschiedenis is dat een ongebreidelde vrijheid, een absoluut vrije markt denken en een terugtrekkende overheid even gevaarlijk zijn als een teveel aan overheid. Professor Paul De Grauwe wees enkele jaren terug op dit gevaar. ‘Het is duidelijk dat veel liberale denkers een evolutie meegemaakt hebben: waar vroeger liberalen pleitten voor een *minimal state*, erkennen de meeste liberalen nu dat de overheid zich niet zoveel mogelijk moet terugtrekken uit de samenleving, maar integendeel sterk aanwezig moet zijn om de markt te regelen, aangezien de markt niet altijd perfect werkt. Waar de liberalen het echter wél bij het rechte eind hadden was hun pleidooi dat de overheid geen producent moet zijn. De private sector moet de producent zijn en de overheid de controleur.’ De gebeurtenissen van de voorbije maanden geven hem gelijk. De recente kredietcrisis is een rechtstreeks gevolg van de deregulering en een falende overheid die we in de jaren negentig kenden. De manier waarop sommige CEO’s en verantwoordelijken van ondermeer banken tewerk gingen was gewoon onethisch. Hun hebzucht naar snel en veel geld verdienen ging ten koste van talloze kleine spaarders en beleggers. Een ongecontroleerde vrije markt zorgt ook voor tal van menselijke drama’s waarvan de zwakkeren in de samenleving altijd de dupe zijn. Hierbij denk ik aan de woorden van de Franse politicus Henri Lacordaire die al in de 19de eeuw wees op de noodzaak om in een aantal zaken duidelijke regels en wetten te maken,

juist om de zwakkeren te beschermen en hun vrijheid te vrijwaren: 'Entre le fort et le faible, c'est la liberté qui opprime et la loi qui affranchit'.

Het gaat dan over de slachtoffers van drugsdealers, blackmailers, mensensmokers, huisjesmelkers, pooiers, werkgevers die illegalen en kinderen tewerkstellen en uitbuiten. Een beschaafde maatschappij kan en mag zoiets niet aangaan. Voorstanders van de absolute vrije markt wijzen regelmatig naar de inefficiënte van bepaalde overheidsdiensten, soms terecht, maar dat ontslaat de markspelers niet van hun eigen verantwoordelijkheid. Zelf volg ik liever Karl Popper die stelde: 'Ik ben voor individuele vrijheid en ik haat als weinig anderen de macht van de staat, het aanmatigende van de overheidsdiensten. Maar de staat is helaas een noodzakelijk kwaad; helemaal zonder staat gaat het niet.' En verder: 'De staat beschermt zijn burgers door middel van juridische en sociale instituties tegen het ondergaan van ruw geweld, en hij kan hen ook beschermen tegen misbruik door economische macht. (...) Wij moeten nu juist sociale instituties construeren, die de economisch zwakke beschermen tegen de sterke, dat wil zeggen: instituties ter bescherming tegen uitbuiting.'

De overheid efficiënter maken

We kunnen er niet onderuit dat het overheidsbeslag in ons land veel te hoog is. Dit fnuikt de ondernemingszin en bestraft elk initiatief. Dit betekent dat we zonder uitstel moeten

werken aan een meer afgeslankte, modernere en efficiëntere overheid, zodat de uitgaven gevoelig dalen. Dat betekent niet dat we blindweg moeten snoeien in het overheidsapparaat. Zoals hiervoor aangegeven blijft een sterke overheid met betrekking tot veiligheid, onderwijs en sociale zekerheid een absolute noodzaak. Sterker nog, op tal van terreinen moeten we de overheid zelfs versterken. In elk geval mogen we niet blijven vastklampen aan dogma's en moeten we op een rationele manier zien waar en hoeveel overheid we nodig hebben. In de eerste plaats is het nodig om de mechanismen te begrijpen waarom de overheid steeds de neiging heeft een steeds grotere rol te spelen. De basis hiervoor werd reeds gelegd in de vorige eeuw door Nobelprijswinnaar James Buchanan en zijn beruchte Public-choice-theorie. De kern van zijn theorie is de volgende. Politici nemen op dezelfde manier besluiten als bedrijfsleiders en consumenten, namelijk in termen van het eigenbelang. De concurrentie tussen de politici en partijen om zoveel mogelijk kiezers te winnen, leidt dan ook tot de groei van de overheidssector. Ze zijn immers geneigd om voordelen toe te kennen aan particuliere belangengroepen teneinde hun kiezersaanhang en daarmee hun eigen machtspositie te vergroten. Dit kan op korte termijn wel voordelen bieden voor een bepaalde groep, maar finaal zorgt het voor een enorme belastingsdruk, die over alle belastingplichtigen uitgesmeerd wordt, ook over de zwakken.

Deze theorie, die later uitvoerig werd besproken door Amartya Sen in zijn boek *Rationality and Freedom*, is goed zichtbaar in de praktijk en psychologisch eenvoudig te verklaren.

Overall waar politici, vooral in uitvoerende mandaten, een aantal bevoegdheden krijgen, zullen ze proberen die verworven macht te behouden en zichzelf onmisbaar proberen te maken. Zo hebben ze ook de neiging om zoveel mogelijk regels en wetgeving te creëren, en hun eigen administratie uit te breiden. Bij dit laatste worden ze gesteund door vakbonden die niet zozeer bekommerd zijn om het algemeen belang, maar wel om het groepsbelang van de eigen achterban. Een goed voorbeeld daarvan is de samenstelling van de Europese Commissie, waar elke lidstaat één vertegenwoordiger heeft met een specifieke bevoegdheid, zelfs al is de noodzaak daaraan betwistbaar. Zo kennen we Europese Commissarissen voor ‘meertaligheid’, ‘regionaal beleid’ en ‘training’. Daarnaast hebben diverse Commissarissen overlappende bevoegdheden. Toch hebben zij elk een eigen ‘plan’, kabinet en uitvoerende staf. Een ander voorbeeld is de Franse gemeenschapsregering waar tot 2004 drie ministers bevoegd waren voor onderwijs: een voor lager, een voor secundair en een voor hoger onderwijs. Ook op provinciaal vlak bestaat er een inflatie aan uitvoerende mandatarissen met bevoegdheden die moeilijk te onderscheiden zijn van het gemeentelijke en het Vlaamse niveau. Elke provincie telt een gedeputeerde voor onderwijs, jeugd en sport, opnieuw met een eigen beleidsplan, kabinet en uitvoerende staf. Wat de provincies betreft bestaat er eigenlijk geen enkele reden van bestaan meer, tenzij de gouverneurs die bij rampen of crisissen een coördinerende rol kunnen spelen. De rol van administratieve beroepsinstantie die provincies nu spelen om de wettigheid van lokale overheden na te kijken, kan over-

genomen worden door een gedelokaliseerde administratie van het Vlaams Gewest.

Instellingen en organisaties van de overheid gaan na een bepaalde tijd vooral strijden voor hun eigen zelfbehoud en een eigen leven leiden los van de oorspronkelijke doelstellingen en fundamenteën, er wordt niet meer nagedacht over hun nut. Waar het dus op aankomt is opnieuw het nut van die instellingen en organisaties te onderzoeken en de inflatie van mandatarissen en bevoegdheden die voortvloeien uit de ‘spontane’ groei van de overheid te stoppen en af te bouwen. Waar het op aankomt is een grote maatschappelijke discussie waarin we ons de vraag stellen of bepaalde instellingen, mandaten en bijhorende staven nog nodig zijn voor een efficiënte overheid van de 21ste eeuw. Denk aan het aantal Europese Commissarissen, federale, Vlaamse, Franstalige, Duitstalige en Waalse ministerposten, de verdere zin van instellingen zoals de Senaat en de provincies, en de afschaffing van de kabinetten waardoor ministers rechtstreeks moeten werken met hun administraties zoals in heel wat andere landen het geval is. Misschien moeten we één functie wél permanent installeren, namelijk een minister die verantwoordelijk is voor het vereenvoudigen en afschaffen van regels en wetten. Iemand die tot taak heeft om tot minder en eenvoudiger wetten te komen, en die achterhaalde en slecht opgestelde wetten laat afschaffen.

Om de uitgaven van de overheid te dekken heeft men in het verleden al te snel en al te vaak teruggegrepen naar nieuwe vormen van taxatie en belasting. Samen met de Scandinavi-

sche landen behoren we op die manier tot de top van de wereld inzake belastingsdruk. Om te vermijden dat politici in de toekomst weer dergelijke nefaste maatregelen nemen, lijkt het me noodzakelijk om de maximale hoogte van het overheidsbeslag grondwettelijk vast te leggen. Ik onderschrijf in die zin dan ook volledig het idee omtrent de grondwettelijke barrières op belastingsdruk en staatsussonkomst. Op deze manier zouden politici minder geneigd zijn om de belastingsdruk op te voeren onder druk van pressiegroepen: een grondwetsherziening behoeft immers een tweederde meerderheid in tegenstelling tot een gewone wetswijziging. Om de inkomsten van de staat te garanderen moeten we het aantal aanslagvoeten verder verminderen, de inning zo efficiënt mogelijk maken – wat betekent dat de strijd tegen de fiscale fraude fors moet worden opgevoerd – en de uitgaven zoveel mogelijk beperken.

Wat dat laatste betreft moeten we dringend een maatschappelijk debat opstarten over wat onze overheid nu al dan niet moet doen. Moet de overheid zich bezighouden met zaken als transport, telefonie, media, enzovoort? En moeten bepaalde activiteiten die nu versnipperd zijn en veel kosten aan administratie zoals de uitbetaling van de werklozen niet goedkoper en doorzichtiger gebeuren? Ik ben geen neoliberal die gelooft dat de vrije markt en privatiseringen in alle sectoren noodzakelijk zijn. Mijn standpunt is daarover klaar en duidelijk: privatisering is aangewezen als men publieke monopolies kan omzetten in een systeem waarin de concurrentie volledig kan spelen zodat de prijs, de kwaliteit en de dienstverlening voor alle burgers beter wordt. Zoals in de

luchtvaart of de telecom het geval is. Het is evenwel verwerpelijk als het leidt tot een privaat monopolie waarop geen democratische controle mogelijk is, waarbij prijzen kunstmatig hoog blijven en van een echte vrije markt geen sprake is. Het is ook niet aangewezen in sectoren als het onderwijs, de gezondheidszorg en de beveiliging van burgers omdat dit zou leiden tot een tweedeling in de samenleving, een tweedeling tussen rijken en armen. En overheidstaken die de private sector niet wil overnemen omdat ze niet rendabel zijn, zoals bij de post en het openbaar vervoer, moeten we, zoals John Rawls terecht opmerkt in zijn *A Theory of Justice*, blijven ondersteunen met een basisstructuur van de overheid teneinde de zwakkeren in de samenleving niet (letterlijk) in de kou te laten staan.

Dat is bijvoorbeeld het geval met onze sociale zekerheid. Neo-liberalen, libertariërs en populistten pleiten onomwonden voor een privatisering en deregulering van de sociale zekerheid. Ik ben het daar niet mee eens en de beste reden daarvoor staat op de website van de ‘hemofilievereniging’ die mensen met erfelijke bloedziekten verenigt: ‘De privatisering van de gezondheidszorg zou een ‘geneeskunde-à-la-carte’ met zich meebrengen: welke verzekeraar zou het risico dekken van een kind dat geboren is in een gezin met genetische antecedenten zoals hemofilie? Privatisering, zelfs gedeeltelijk, moet dus vermeden worden, omdat ze wezenlijk behept is met het zoeken naar winst. Gezondheidskosten gaan niet over opbrengst en marktaandeel: het moet een kwestie van solidariteit blijven.’ We moeten ons huidige systeem mijn inziens behouden, maar in het licht van de

toenemende kosten wel kritisch durven doorlichten. Vaak word ik aangesproken op misbruiken die in deze sector gebeuren en ik wil die niet ontkennen of minimaliseren. Het klopt dat de bestaansredenen van ons systeem van sociale zekerheid onder druk staat omwille van uitwassen, en dat de ingewikkeldheid en bureaucratie dit gevoel versterken. Daarom pleit ik voor meer transparantie, permanent toezicht, een efficiënt beheer en verfijningen die ervoor moeten zorgen dat het geld ten goede komt aan wie het echt nodig heeft zodat het morele draagvlak voor ons systeem overeind blijft.

De vooraanstaande futurologen Alvin en Heidi Toffler wijzen in hun boek *Revolutionaire rijkdom* op nog een ander probleem: de groeiende kloof inzake efficiëntie tussen de bedrijfswereld en de diverse overheidsinstellingen. Ze geven hiervan een goed voorbeeld door de diverse instituties in de Verenigde Staten op een soort autosnelweg te plaatsen en na te gaan wie zich het snelst aanpast aan de noden van de samenleving. Dat zijn in de eerste plaats de bedrijven die als het ware aan 160 kilometer per uur elkaar beconcurreren en zich zo snel mogelijk proberen aan te passen aan veranderende omstandigheden en impulsen van de markt. Daarnaast rijden de NGO's aan 140 kilometer per uur. Het gaat om allerlei actiegroepen die pleiten voor de meest diverse aanpassingen. In de derde wagen zitten de gezinnen die aan 100 kilometer per uur rijden. Ook zij passen zich snel aan, denk aan de groeiende groep alleenstaande moeders, ongetrouwde stellen en holebi's met een samenlevingscontract. Minder snel zijn de vakbonden die volgens de Tofflers aan 50 kilometer per uur bollen. Zij klampen zich juist vast aan be-

staande situaties en proberen tal van ‘verworvenheden’ kost wat kost te behouden, zelfs al weten ze heel goed dat die een verdere groei en dus meer tewerkstelling in de weg staan.

Aan 40 kilometer per uur volgt dan de overheid zelf met politici die vooral uitblinken in het uitstellen van veranderingen en inspelen op wat Marcel Van Dam ooit zo goed omschreef: ‘Het is nu eenmaal zo dat de meesten het ongemak van de status-quo verkiezen boven de onzekerheid van de verandering.’ Nog trager zijn volgens de auteurs het schoolsysteem aan 15 kilometer per uur, de internationale organisaties aan 8 kilometer per uur (zo hebben in de VN nog steeds de overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog het voor het zeggen), de politieke structuren aan 5 kilometer per uur en het juridisch systeem aan 1,5 kilometer per uur. Het resultaat is zoals de Tofflers schrijven ‘een snelgroeiende nieuwe economie en een trage oude maatschappijstructuur. (...) Kortom, het ene deel van het systeem trapt het gaspedaal diep in en het andere staat gelijktijdig hard op de rem.’ De auteurs hebben het hier over de VS. In Europa en in eigen land kan dat misschien wat anders zijn, maar de trend is mijn inziens dezelfde. Dat justitie op de laatste plaats staat hoeft niet te verwonderen en is in zekere mate ook een goede zaak want het zorgt voor houvast en voorspelbaarheid. Maar een quasi stilstand is natuurlijk ook nefast als de rest van de samenleving zo snel verandert en zorgt voor tempovertragingen in andere belangrijke sectoren.

Alhoewel iedereen het eens is dat we ons overheidsapparaat moeten vernieuwen, blijven de weerstanden bijzonder groot.

Dat zagen we bij de debatten rond het Copernicusplan, het Generatiepact en de modernisering van de arbeidswetgeving. Telkens trachten belangengroepen hun bestaande invloed te vrijwaren, desnoods ten koste van de klanten, de reizigers of de patiënten. Vakbonden, werkgeversorganisaties en allerhande lobbygroepen, verzetten zich tegen de dringende noodzaak om de activiteitsgraad te verhogen. Unizo verzet zich tegen de afschaffing van allerlei regels, bepalingen, bekwaamheidsvereisten, vestigingswetten en sluitingsuren die verhinderen dat nieuwe, vooral jonge ondernemers aan de slag kunnen. Landbouworganisaties verzetten zich met hand en tand tegen de opheffing van importbeperkingen voor producten uit arme landen en eisen samen met de vakbonden en werkgevers voortdurend Europese subsidies voor de landbouw. Daar moeten we de overheid radicaal terugdringen. Een treffend voorbeeld daarvan is het Europees Landbouwbeleid, een geheel van productiesteun, importheffingen en exportsubsidies die zowel economisch als moreel onaanvaardbaar zijn. Elk jaar wordt op die manier meer dan 40 miljard euro gespendeerd ten bate van grote landbouwbedrijven en de industriële voedselindustrie, maar ten koste van miljoenen arme boeren in het zuiden van de wereld waar onze gesubsidieerde goederen worden gedumpt.

De vrije markt als middel

Sinds enkele maanden wordt de vrije markt beladen met alle zonden van Israël. De kredietcrisis die zich nu ook laat voelen op andere domeinen van de economie, zorgde voor een

wereldwijde kritiek op het systeem dat wordt toegeschreven aan de Schotse econoom Adam Smith die algemeen erkend wordt als de grondlegger van het klassieke liberalisme. Volgens velen zou ‘de onzichtbare hand’ van de vrije markt gefaald hebben en moet er een alternatief komen. Wat dat alternatief juist is, is niet duidelijk. Iedereen weet dat de andere systemen in het verleden, zoals collectief gestuurde planeconomieën onvoorstelbaar gefaald hebben, niet alleen op het vlak van de materiële welvaart en de ecologische erfenis, maar vooral op het vlak van de geestelijke en fysieke onderdrukking.

Intussen is echter duidelijk geworden dat bij de kredietcrisis niet zozeer de vrije markt faalde, maar net het gebrek aan controle door de overheid erop. Professor Paul De Grauwe plaatste de crisis in een historisch perspectief. ‘De les van de jaren dertig was dat je een halt moet toeroepen aan de bankiers in hun drang om meer risico’s te nemen. Deze drang is onstuitbaar omdat de bankiers weten dat als ze in problemen komen de overheid hen wel uit het slop haalt. De truc die in de jaren dertig werd uitgevonden bestond erin de bankiers te verbieden te beleggen in aandelen en andere riskante financiële producten. Er werd toen een strikte scheiding ingevoerd tussen de gewone banken (zeg maar de banken die ons straatbeeld versieren) en de zakenbanken. Deze scheiding heeft ons goed gediend gedurende de naoorlogse periode. Daar kwam verandering in gedurende de jaren tachtig en negentig. Zowel in Europa als in de VS werd deze strikte scheiding tussen de gewone banken en de zakenbanken opgeheven. Het is die deregulering die aan banken en dus aan

hun CEO's de kans gaf om de speculatieve toer op te gaan en totaal onverantwoorde beslissingen te nemen; een deregulering waardoor de financiële sector steeds meer schuld en risico opstapelde zonder dat altijd op de balans te tonen. Deze risico's werden vooral in de Verenigde Staten genomen door middel van een aantal derivaten zoals 'credit default swaps', 'asset backed securities' en 'collateralised debt' obligaties.

Volgens Prof. Dr. Koen Schoors van de Universiteit Gent heeft deze extreem doorgezette effectisering die schaduwbankiers hanteerden verschillende perverse en onverwachte effecten gehad. Belangrijkste effect is het feit dat geen enkele partij er nog belang bij had dat de kredieten werden toegerekend aan kredietwaardige ontleners, omdat immers iedereen de risico's naar elkaar doorschoof. Het is dan ook van wezenlijk belang dat de overheid dit schaduwbankieren aanpakt naar de toekomst toe. Zo is het raadzaam om banken die activa herverpakken en doorverkopen een aanzienlijk gedeelte van die herverpakte activa in hun balans te laten opnemen. Ook zou men de banken die 'credit default swaps' hanteren, om zich tegen betaling garant te stellen voor een derde partij, kunnen verplichten meer kapitaal aan te houden om dergelijke risico's te dekken. De liquiditeitsinjecties en verhoogde depositogaranties verricht door de verschillende overheden waren broodnodig op korte termijn. Op langere termijn is dit echter niet de goede strategie. Neomarxistische recepten zoals de socialisatie van schulden en eigendom zijn dodelijk voor de creativiteit en de vrijheid van de mens en leiden, net als het libertarisme, tot rampzalige

excessen ten koste van de burger. Op langere termijn is bijgevolg nood aan efficiënte kartel- en mededingingswetgeving, efficiënte wetgeving inzake consumentenkrediet en voldoende transparantie over de financiële situatie van beursgenoteerde ondernemingen. Verder dient het toezicht op het bank- en financiewezen voldoende sterk te zijn (bij voorkeur op Europees niveau) om tijdig te kunnen ingrijpen indien zich op de financiële markten scheeftrekkingen voordoen die op termijn de markt kunnen verstoren. Net als professor Schoors geloof ik dat we nood hebben aan uniforme Europese regels op vlak van kapitaal, waardering, rapportage en depositobescherming. Deze zouden door een Europese supervisor of controleorgaan moeten kunnen worden afgedwongen.

Niet de vrije markt ging in de fout, maar het gebrek aan controle om de vrije markt goed te laten functioneren. Zo is het ook nodig dat er een sterke overheid bestaat die erop toeziet dat er geen monopolies, oligopolies, trusts en prijsafspraken gebeuren. Het zijn zaken die juist door Adam Smith reeds werden voorzien. In zijn boek *The Theory of Moral Sentiments* geeft hij goed aan hoe het eigenbelang de motor kan vormen van een meer algemeen belang, hoe mensen ernaar streven om zoveel mogelijk vreedzaam samen te werken en waarom mensen liever goede samenwerkingsverbanden kennen dan onderlinge conflicten. De kracht van een echte vrije markt ligt in de vrijwilligheid, het wederzijds belang en de juiste prijsvorming. Dat zag Voltaire al in tijdens zijn reis doorheen Engeland aan het einde van 18de eeuw. Het is het beste middel voor welvaartcreatie en voor vrede, iets wat al

te weinig erkend wordt. Bij de oprichting van het Centrum Frans Grootjans maakte Guy Verhofstadt dit nog eens duidelijk aan de hand van de ideeën van Milton Friedman: ‘Dat legde de kleine professor uit Chicago uit aan de hand van een eenvoudig potlood, zo’n eenvoudig exemplaar met een gommetje op de achterkant. Welnu, zo zei Friedman, we moeten beseffen dat dit potlood het resultaat is van vreedzame transacties waarbij producenten uit zowat de ganse wereld betrokken waren. Het potlood waarmee we schrijven bevat hout uit India, verf uit Marseille, grafiet uit de Verenigde Staten, een stukje koper uit Zaïre, drukletters uit Firenze en rubber uit Maleisië. Zonder de vrijwillige en vreedzame marktwerking zou het onmogelijk zijn zo’n eenvoudig potlood te maken.’ Hiermee wordt het grote belang van een vrije markt duidelijk. Ook Thomas Friedman argumenteert in zijn ophefmakende boek *The World is Flat* dat landen die samen aan één product werken niet met elkaar ten oorlog trekken.

Naast het efficiëntievoordeel dat globale samenwerking biedt, is er nog een tweede belangrijk voordeel aan de globalisering, namelijk het feit dát we allemaal van elkaar afhankelijk worden. Dit zorgt voor een stabiele situatie. Immers, als het slecht gaat in land A, heeft dit ook een negatieve impact in land B. Land B zal zolang trachten te verhinderen dat het slecht gaat in land A tot het moment dat het voor land B meer kost dan het opbrengt om land A te helpen. In sommige situaties volstaat die wederzijdse afhankelijkheid niet en dat kan het hele samenwerkingsmodel ondermijnen. Vandaar de nood om globale regels in te stellen zodat het sa-

menwerkingsmodel op lange termijn gevrijwaard blijft. Dit principe van wederzijdse afhankelijkheid was ook één van de achterliggende gedachten van de EGKS (Europese Gemeenschap van Kolen en Staal) en stond aan de wieg van de Europese Unie. Frankrijk en Duitsland gingen kort na de Tweede Wereldoorlog een economisch samenwerkingsverband aan met het oog op een duurzame vrede. Vijftig jaar later is het ondenkbaar dat deze landen tegen elkaar ten oorlog zouden trekken. Dat concept is ondertussen verder uitgebreid naar de rest van Europa. Het is een toestand die we ondertussen normaal vinden. En het is dit vredebrengend mechanisme dat via de globalisering zal herhaald en verspreid worden over de hele wereld, op voorwaarde dat er ook globale regels komen. Globalisering is dus niet alleen belangrijk voor de welvaartwinst hier en in de opkomende landen, het heeft ook als belangrijk neveneffect dat de wereld er veiliger op wordt.

De vrije markt staat vandaag enorm onder druk. Overal zien we een comeback van het protectionisme. De regeringen van zowat alle natiestaten nemen reusachtige maatregelen en keuren massaal subsidies en staatswaarborgen goed met als doel de eigen economie, banken en bedrijven te vrijwaren voor de verwoestende tornado die door de wereld tolt. Wat we nu meemaken is een nieuwe vorm van protectionisme waarbij regeringen met het geld van de belastingbetaler gaan proberen de decision-makers van multinationals te verleiden om hun eigen vestigingen te ontzien. De gevolgen zijn voorspelbaar. Tal van bedrijven, zowel in de auto-industrie als in andere sectoren gaan aankloppen bij diverse

regeringen en op hun beurt voor miljoenen euro's staatswaarborgen vragen. Dat zal regeringen in andere landen met vestigingen van diezelfde multinationals er op hun beurt toe aanzetten om ook waarborgen te geven. Op die manier ontstaat een ongezonde concurrentie waarbij uiteindelijk niet de meest productieve fabriek maar de hoogste bieder van steun aan multinationale bedrijven in moeilijkheden zullen winnen. Zo zien we bijvoorbeeld dat Frankrijk 6 miljard euro in de eigen auto-industrie wil pompen met als tegeneis dat de Franse autoconstructeurs de jobs in eigen land veilig stellen. De nefaste gevolgen van zo'n politiek hebben we gezien in 1997 toen Renault Vilvoorde gesloten werd. Dat gebeurde niet omdat men in Vilvoorde niet rendabel werkte, integendeel, maar omdat de Franse overheid, het betrokken bedrijf en de Franse vakbonden zich niets aantrokken van de massale ontslagen in ons land.

De comeback van het protectionisme is vooral een slechte zaak op lange termijn. In plaats van die bedrijven te sluiten die onrendabel en het minst productief zijn, zullen bedrijfsleiders juist die afdelingen ontzien die de meeste overheidssteun krijgen. Daarmee wordt één van de grootste troeven van de autonijverheid in ons land uit handen geslagen. Want juist in Vlaanderen kennen we met GM in Antwerpen, Volvo in Gent, Ford in Genk en Audi in Vorst de meest rendabele bedrijven met de meest productieve arbeiders. Protectionisme leidt altijd tot een vorm van marktvervalsing waarbij vraag, aanbod, productiviteit en rentabiliteit niet langer van tel zijn. Dit is geen toekomstscenario maar vandaag al bikkelharde realiteit waarvan voorbeelden uit het recente verle-

den bestaan. Bij de problemen bij Volkswagen-Vorst ging het niet om de efficiëntie en rentabiliteit van het bedrijf, maar om de druk van de Duitse werkgever en vakbonden van Volkswagen op de eigen regering om de ontslagen naar een ander land, in casu België, af te schuiven. En zo gebeurde het ook. Overheden zouden beter werk maken van een forse algemene lastenverlaging. Het is bijvoorbeeld ook met verlagingen van de lasten op ploegen- en nachtarbeid dat de vorige regering erin slaagde de diverse autoassemblagefabrieken in ons land te redden en de beslissing om nieuwe modellen te bouwen, kon afdwingen, denk aan de Audi A1 in Vorst, de Ford Galaxy en SAV in Genk, en de opvolger van de Volvo S60 in Gent. Het zijn immers de hoge loonkosten en de talloze bureaucratische regels die de beslissingen van bedrijfsleiders om hier te blijven, om meer te investeren en de werkgelegenheid op te drijven, aantasten. In plaats van protectionistische maatregelen te nemen zouden onze overheden juist de concurrentiekracht van onze bedrijven moeten verbeteren om ons op die manier, in de nabije toekomst, sterker te maken als het economisch weer wat beter gaat. De voorstellen die vandaag gedaan worden zijn kortzichtig en schadelijk. Ze draaien daarmee ook een rad voor de ogen van de mensen door hen te doen geloven dat we in een geglobaliseerde wereld een muur kunnen optrekken tegenover de recessie die overal toeslaat. De waarheid is dat protectionisme nog nooit geleid heeft tot een duurzame oplossing en globale welvaartsontwikkeling. Verlagen van de loonkosten, minder bureaucratie en geloven in de kracht, de productiviteit en inzet van onze arbeiders en bedienden. Dat zal op termijn veel meer opbrengen dan de kortzichtig-

heid en gemakkelijheidoplossingen die zowel onze als buitenlandse regeringen aan de dag leggen.

De vrije markt is echter geen doel op zich, zoals neoliberalen en libertariërs stellen, maar gewoon een middel. Op tal van terreinen heeft het aangetoond dat het enorme welvaart kan genereren, op andere vlakken veroorzaakte het drama's. Het is dus aan de politiek om in het belang van de bevolking na te gaan waar en in welke mate de vrije markt het best tot haar recht komt. Zo boekte het spectaculaire resultaten op het vlak van de telefonie. Tot 20 jaar geleden kenden we in diverse landen nog overheidsmonopolies, zoals de RTT in ons land. Dat bedrijf met vele duizenden werknemers leverde ondermaatse prestaties. Dat was niet de schuld van de mensen die er werkten, maar van het behoudsgezinde systeem. Alleen de RTT mocht toestellen leveren, rekende een niet marktgebonden prijs aan en leverde een slechte service. Met de liberalisering van de telefonie zagen we een spectaculaire verandering: de kostprijs daalde, de kwaliteit verhoogde en de dienstverlening is navenant. De concurrentie zorgde ervoor dat de producenten steeds nieuwe, en betere producten op de markt brachten met nieuwe technologieën en toepassingen tot gevolg zoals de GPS in de wagen, de MP3-spelers en de combinatie met het internet.

Op andere vlakken heeft de markt echter gefaald. Zoals bij de privatisering van de Britse spoorwegen waardoor de dienstverlening, de kwaliteit, nieuwe investeringen, en vooral de veiligheid achteruit gingen. De reden was eenvoudig: alle treinen moesten over hetzelfde spoorwegnet rijden, van

een echte concurrentie was geen sprake. Het gevolg was dat het vervoer met de trein in Groot-Brittannië veel duurder kostte dan in welk ander Europees land ook, en dat zonder verbetering van de kwaliteit, integendeel. De vrije markt mag dus nooit een fetisj of een dogma worden. Soms moet de overheid een dienst verzekeren of op zijn minst controle uitoefenen om diezelfde markt goed te laten verlopen. Nog belangrijker is de taak van de overheid om consumenten in een vrije markt te beschermen door ze zo goed mogelijk te informeren en private bedrijven te dwingen tot een eerlijke communicatie met de burgers. Zo moet er worden opgetreden tegen misleidende prijsvorming en informatie van bijvoorbeeld banken en vliegtuigmaatschappijen die er bijzonder onduidelijke tarieven op nahouden. Zo spelen ook consumentenverenigingen een belangrijke rol in het informeren van de consumenten als bedrijven onethische praktijken toelaten zoals het toelaten van kinderarbeid, onmenselijke werkomstandigheden en ecologische wanpraktijken.

Het vergroten van de sociale mobiliteit

Voor liberalen is sociale mobiliteit van levensbelang. Het kan en mag niet zijn dat mensen (vooral jongeren en vrouwen) omwille van hun geboorte, sociale achtergrond, gender, nationaliteit of andere externe factoren, minder kansen krijgen om vooruit te komen in het leven. Met andere woorden, iedereen moet gelijke kansen krijgen om zichzelf te ontplooien en om zijn talenten te ontwikkelen. Hierbij volg ik de theorie van Amartya Sen en Martha Nussbaum over de

‘capability approach’ of ‘vermogensbenadering’ als een theoretisch en praktisch concept ter benadering van fundamentele rechtvaardigheid. ‘Capabilities’ of ‘vermogens’ (in de zin van mogelijkheden) zijn essentiële middelen voor een menswaardig bestaan. De vermogensbenadering van Martha Nussbaum stoelt op tien minimale sociale rechten die essentieel zijn voor een waardig leven. ‘Een samenleving die deze rechten en vrijheden niet tot op een bepaald passend drempelniveau aan al haar burgers kan garanderen, schiet tekort en is geen volledig rechtvaardige samenleving’, stelt ze. Concreet gaat het om het vermogen om een menselijk leven van normale duur te leiden, een goede gezondheid te hebben, zich vrij te kunnen verplaatsen, je geest te gebruiken, zich te hechten aan dingen en mensen buiten onszelf, een conceptie van het goede te vormen, om met en voor anderen te leven zonder enige discriminatie, te leven met zorg voor en in relatie tot de dieren en de natuur, te lachen en te spelen, te kunnen participeren in politieke keuzes en in staat te zijn eigendom te verwerven. Deze lijst is niet absoluut en kan uitgebreid worden.

Deze lijst zullen velen als theoretisch beschouwen maar dat klopt niet. In tegenstelling tot vele vormen van contractdenken, waarbij men zoveel belang hecht aan de procedure om te komen tot een rechtvaardige samenleving, zit de rechtvaardigheid bij haar in de uitkomst, zeg maar de concrete realisatie. En die houding heeft belangrijke consequenties. Het betekent dat de gemeenschap voldoende geld moet besteden om de hiervoor vermelde vermogens effectief te maken voor elke mens en zelfs voor niet-menselijke wezens.

Hiermee ontwikkelt Martha Nussbaum een indrukwekkend alternatief voor het utilitarisme, dat al te gemakkelijk individuele vrijheden opoffert aan het streven naar algemeen nut en welzijn, maar ook voor het rawlsiaanse denken (zie *A Theory of Justice* van John Rawls) en het libertarische gedachtegoed waarin het element van het wederkerig voordeel nog zo een belangrijke rol speelt. Dit heeft te maken met het abstracte concept van het individu. Neoliberalen zoals Robert Nozick zien een mens als een louter rationeel en abstract homo economicus. De theoretische en filosofische benadering die denkers zoals Rawls hanteerden leidde ook tot een soort abstracte benadering van de mens. Hij ontwikkelde immers een theoretisch model dat gebaseerd was op abstracte principes zoals de 'sluier van onwetendheid'. Als gevolg van deze benadering was er niet zo veel aandacht voor de persoonlijke ontwikkeling van ieder individu, het inherente pluralisme binnen een open samenleving en het menselijke verlangen naar zelfontplooiing. Zo is bij Rawls bijvoorbeeld de hoeveelheid geld die een persoon ter beschikking krijgt belangrijk, terwijl Sen en Nussbaum bekommerd zijn over wat de persoon in werkelijkheid kan doen met dat geld. Martha Nussbaum vertrekt van de conceptie van de mens 'als een sociaal en politiek wezen dat vervulling vindt in relaties met anderen.' Tegelijk benadrukt ze het belang van de vrijheid, keuzemogelijkheid en individualiteit. Want nergens pleit ze ervoor dat men mensen tot iets dwingt.

Nussbaum haalde op een congres in Wenen in 1993 terzake een goed voorbeeld aan. Het ging daar toen over de rol van

vrouwen binnen families in Azië. Als vrouwen er voor kiezen om huisvrouw te worden is dat geen enkel probleem, op voorwaarde dat ze deze keuze zelf hebben gemaakt. Dit is het ultieme argument tegen diegenen die beweren dat liberalen een bepaalde manier van leven willen opleggen. Liberalen streven juist naar een zo groot mogelijke pluraliteit. Ze streven er niet naar om de hele wereld onder te dompelen in een monocultuur maar wel naar het aanbieden van gelijke kansen en vrijheid voor ieder individu. Net daarom is het noodzakelijk om iedereen een zo goed mogelijke educatie te geven. Op deze manier kan hij of zij volwaardige keuzes maken. Wanneer dit echter niet geheel mogelijk is ten gevolge van fysieke of mentale tekortkomingen moet er worden opgepast dat we de lat niet te hoog leggen. Sommige mensen zullen meer begeleiding nodig hebben in het maken van keuzes. Desondanks ben ik er van overtuigd dat er ook voor hen moet getracht worden om te zoeken naar manieren om hun leven zo aangenaam mogelijk te maken. Dit is precies wat Nussbaum beweert wanneer ze schrijft over personen met een handicap. Onderzoek toont immers aan dat minimale vormen van controle over hun eigen leven ook voor deze mensen een groot verschil maakt. Het versterkt hun gevoel van eigenwaarde en zet ze op het pad naar een menswaardig leven. De nadruk op het belang van menselijke vermogens maakt juist plaats vrij voor mensen die het moeilijker hebben.

Maar de notie van ‘vermogens’ staat mijlenver van de neoliberale of libertarische opvatting van een minimale staat. Neem bijvoorbeeld het onderwijs. Dat is niet alleen noodza-

kelijk om kennis op te doen maar ook om van fundamentele rechten als de vrijheid van meningsuiting en het recht op zelfbeschikking te kunnen genieten. Het betekent de erkenning van het liberale principe dat er naast negatieve vrijheden ook positieve vrijheden bestaan. De positieve vrijheid erkent de noodzaak voor individuen om te kunnen worden wie men zelf wil zijn en daarvoor behoeven heel wat mensen steun. Het gaat om regels die noodzakelijk zijn om onze vrijheid ook effectief te maken. Denk bijvoorbeeld aan allerlei verkeersregels die op het eerste zicht onze vrijheid belemmeren – zo moeten we allemaal rechts rijden – maar die bij nader toezien er juist voor zorgen dat we binnen de samenleving onze vrijheid in de praktijk echt kunnen uitoefenen en dat we niet belemmerd worden door de chaos die zou ontstaan uit een vorm van absolute vrijheid. Hiermee wordt ook duidelijk dat de positie van libertariërs die het louter bij negatieve vrijheid willen houden gewoon absurd is. De filosoof Charles Taylor gaf hierover het volgende voorbeeld. In Afghanistan zijn er geen verkeerslichten maar bestaat een politieke dictatuur, in Groot-Brittannië zijn er honderdduizenden verkeerslichten maar is er een democratie. Bijgevolg geeft dit volgens de redenering van de aanhangers van negatieve vrijheid het volgende: in Groot-Brittannië zijn er honderdduizenden obstakels voor vrijheid en in Afghanistan maar één met als besluit dat Afghanistan vrijer zou zijn dan Groot-Brittannië. Het louter optellen van obstakels is niet voldoende, zelfs gevaarlijk. De ‘vermogensbenadering’ gaat hier verder op in en valt mijn inziens uiteen in twee aspecten. Aan de ene kant wil het dat de overheid ervoor zorgt dat iedereen zijn talenten kan ontwikkelen en op die manier zijn

of haar recht op zelfbeschikking concrete invulling kan geven. Aan de andere kant blijft het trouw aan het vrijheidsbegrip en zal het derhalve niet toestaan dat mensen tot bepaalde keuzes beperkt worden.

Positieve vrijheid is lang aanzien als een grote bedreiging voor het liberalisme. Grote denkers zoals Hayek baseerden nagenoeg hun hele denken op een angst voor de gevaarlijke gevolgen van positieve vrijheid. Hayek legde hierdoor de basis voor het neoliberale denken. Deze angst voor positieve vrijheid is begrijpelijk. De Britse filosoof Isaiah Berlin toonde immers aan dat positieve vrijheid kan leiden tot tirannie. In de Sovjet-Unie, het Maoïstische China en het Cambodja van Pol Pot gebeurde dit ook daadwerkelijk. Het is mogelijk dat externe autoriteiten opstaan die gaan bepalen hoe iemand echt wil of moet leven. Zij denken dat ze beter weten dan het individu zelf hoe hij of zij wil leven. In de praktijk ging het om avant-gardistische denkers zoals Karl Marx die beweerden dat de onderdrukten verblind waren door een vals klassenbewustzijn. Omdat ze geïndoctrineerd waren door de heersende ideologie van hun onderdrukkers waren ze niet meer zelf in staat om in te zien wat voor hen een goed leven was. Ze waren volgens deze redenering te zwak om zelf hun lot in eigen handen te nemen en zich te bevrijden van het juk der slavernij. Om hen te bevrijden uit deze toestand was er volgens Marx nood aan een proletarische revolutie die de mensen vrij zou kunnen maken. Het was dit idee van een revolutie van buitenaf die het pad plaveide voor het totalitarisme. Een externe bron bepaalde wat goed was voor de massa onderdrukten. Toen deze externe bron in de vorm van

de Bolsjewistische partij met Lenin aan het hoofd aan de macht kwam, leidde dit tot een brutale dictatuur. Alle middelen waren immers geoorloofd om de onderdrukten te bevrijden van het vals klassenbewustzijn. Wanneer de landbouwers in Oekraïne weigerden om zich neer te leggen bij de radicale collectivisering van de landbouw werden ze vermoord of weggestuurd naar strafkampen in Siberië.

Op een schandelijke manier probeerde Stalin te beweren dat dit goed was voor hun eigen vrijheid. Onderdrukking en slavernij werden bestreden door een 'dictatuur van het proletariaat'. De geschiedenis leert ons natuurlijk dat deze dictatuur van het volk niets minder was dan een schaamlap. Een schandelijk misbruik van een emanciperend discours door machts potentaten en gestoorde figuren zoals Stalin en Mao, in het westen gepropageerd door nuttige idioten als Jean-Paul Sartre en Harry Mulisch. Het was een instrument van bureaucratische elites die in de naam van het volk een meedogenloos systeem op poten zetten zonder enige politieke legitimiteit. De Duitse filosofe Hannah Arendt had dit snel goed begrepen. Zij doorkliefde de holle retoriek van het communisme en hekelde het misbruik dat communisten maakten van het discours van vrijheid. Ze misbruikten het idee van positieve vrijheid en installeerden een regime van terreur dat gericht was op de totale ontmenselijking van de samenleving. Bijgevolg begrijp ik de angst van neoliberalen die bevreesd zijn voor een te grote staatstussenkomst. Wat ze echter over het hoofd zien is dat positieve vrijheid niet moet impliceren dat er een externe bron bestaat die bepaald hoe een individu moet leven. Integendeel. Liberalen streven

er naar om individuen in staat te stellen om zelf te bepalen hoe ze moeten leven. Ze moeten kritisch worden ten aanzien van iedere poging om hen van buitenaf een bepaalde levenswijze op te leggen. De pervertering van positieve vrijheid leidt inderdaad tot tirannie. Dit kan echter worden voorkomen door te hameren op het belang van het individu en het ontwikkelen van een kritische geest ten aanzien van iedere externe autoriteit. Positieve vrijheid moest daarom worden bevrijd uit de klauwen van meedogenloze dictators. Liberalen verwerpen niet op voorhand iedere externe autoriteit. Wel streven ze er naar om het voor iedereen mogelijk te maken om zich kritisch op te stellen ten aanzien van iedere poging om vrijheid op te leggen van buitenaf.

Hier ligt ook de essentie van de sociale mobiliteit. Het is niet de bedoeling om mensen tot één of ander gedrag te dwingen, maar wel ze op een degelijk niveau te tillen dat ze zelf de keuze kunnen maken om die talenten ten volle te benutten. Dit lijkt theoretisch, maar dat klopt niet. Het gaat er hem concreet over dat de overheid gelijke kansen schept, via onderwijs, vorming en bijscholing, en dat individuen uiteindelijk zelf beslissen wat ze daarmee gaan doen. Of ze bijvoorbeeld na een jobverlies zich willen omscholen en een andere richting uitslaan, of een cursus volgen en zo voorheen ongekende mogelijkheden kunnen effectueren. Wat de mens ook beslist, het is dan zijn of haar verantwoordelijkheid. Wie weigert om de geboden kansen te grijpen moet daar de gevolgen voor dragen, maar wie juist de inspanning doet om opnieuw mee te zijn, mag daar door de overheid, bijvoorbeeld door al te veel regels en taksen, niet voor be-

straf worden. Zo is er vaak kritiek onterecht op campagne's die waarschuwen voor de schadelijke gevolgen van drugs en alcohol. Volgens sommige is dit weggegooid geld. Mensen hebben het recht om zich lazarus te drinken of om drugs te gebruiken, de overheid heeft daar geen zaken mee. Dit is een halve waarheid. We kunnen pas spreken van vrijheid wanneer de negatieve gevolgen van alcohol en drugs gekend zijn. Pas dan kan er sprake zijn van een keuze die min of meer rationeel is. Het is een taak van de overheid om wetenschappelijk onderzoek en medisch advies te communiceren naar de burgers. Pas daarna kan er sprake zijn van een louter individuele keuze waar de staat geen uitstaans mee heeft. Op deze manier worden diverse elementen met elkaar verbonden: vrijheid en rechtvaardigheid, kansen en verantwoordelijkheid, prestaties en beloning. We willen niet terugkeren naar een paternalistische overheid die als een belerende schoonmoeder ingrijpt in alle aspecten van het leven. We streven naar een overheid die de burgers optimaal in staat stelt om hun eigen leven zoveel mogelijk in eigen handen te nemen.

Als het liberale mensbeeld klopt (namelijk dat in elke mens talent zit) en als er voldoende gelijke kansen worden gegeven, dan zou dit zich moeten uiten in sociale mobiliteit, namelijk de mobiliteit op de sociaal-economische ladder ten opzichte van je ouders. Als dit niet het geval is, dan is ofwel het liberale mensbeeld fout, ofwel zijn er onvoldoende gelijke kansen (ofwel beiden). De twee zijn immers nodig opdat individuen een sociaal-economische positie kunnen innemen die niet gekoppeld is aan hun afkomst, namelijk talenten die

niet of slechts in beperkte mate zijn beïnvloed door hun ouders én de kansen om deze talenten te ontwikkelen.

We kunnen sociale mobiliteit gebruiken om het liberale mensbeeld te staven. Sinds het bestaan van open samenlevingen vanaf de Franse revolutie hebben deze altijd de mogelijkheid geschonken aan individuen om hun sociale positie te verbeteren. Het idee van de standenpartij die heerste tijdens het Ancien Régime werd afgeworpen. Geboorte en afkomst waren niet langer bepalend voor de kansen die iemand had om succes te hebben in de publieke sfeer. Dat dit niet altijd gebeurde in de praktijk heeft te maken met het feit dat er obstakels blijven die de sociale mobiliteit in de weg stonden. Rudimenten van de feodale samenleving die bleven bestaan tijdens het moeizame proces van modernisering. Vrouwonvriendelijke stromingen blijven tot op de dag van vandaag beweren dat vrouwen niet bekwaam zijn om bepaalde functies te bekleden. Vakbonden parachuterende militairen in belangrijke posities, betonnen de belangen van bepaalde sectoren, en staan niet meer open voor vernieuwing en verandering. Verouderde industrieën slagen er via lobbywerk in om de opkomst van nieuwe en creatieve sectoren te belemmeren. Er ontstaat een gerontocratie die jongeren belemmert om door te stromen naar de top. Gevestigde belangen houden vernieuwing tegen en bestendigen de status quo. Om dit te begrijpen is het nuttig om boeken te lezen van zij die leefden in zowel feodale als meritocratische samenlevingen. Zo is er bijvoorbeeld de Franse denker Alexis de Tocqueville. Zelf was hij een afstammeling van een rijke aristocratische familie die teerde op feodale belangen. Toen hij naar Amerika trok, werd hij zich hiervan bewust en ontwik-

kelde hij zich tot één van de eerste Europese verdedigers van de democratie. Hij zag de onvermijdelijkheid van democratisering en kon de invloed van het ontstaan van sociale mobiliteit op het denken van een samenleving perfect inschatten. In 1835 schreef hij dat de Amerikaanse democratie vroeg of laat zou overwaaien naar Frankrijk. Dit idee werd door velen aanzien als bespottelijk. Zijn tegenstanders waren de verdedigers van de gevestigde belangen aan het begin van de negentiende eeuw. Alexis de Tocqueville kreeg het gelijk echter aan zijn kant. Hij zag als geen ander het volgende: eens mensen van de mogelijkheid tot sociale mobiliteit hebben geproefd, is er geen weg meer terug. De geest kan niet meer terug in de fles. Obstakels bieden weliswaar soms lang weerwerk maar ze kunnen de vooruitgang niet tegenhouden. Personen met een handicap, nieuwe Belgen zullen binnen enkele decennia een zelfde succesverhaal kunnen schrijven als arbeiders en vrouwen.

Zoals hierboven reeds gezegd, moet het liberale mensbeeld gecombineerd met gelijke kansen leiden tot sociale mobiliteit. Dat betekent ook dat als we veel sociale mobiliteit meten in ook maar één maatschappij, we dan zeker zijn dat het liberale mensbeeld klopt, namelijk dat iedereen ongeacht zijn afkomst het kan maken in het leven, als je maar voldoende inzet, ambitie en motivatie hebt. En daarom is sociale mobiliteit zo belangrijk in een meritocratie zoals onze maatschappij: als die sociale mobiliteit er niet is of te weinig, dan is die maatschappij onrechtvaardig. Voor liberalen is sociale mobiliteit zelfs van levensbelang, want als zou aangetoond worden dat sociale mobiliteit erg laag is en dat

daar niks aan te doen is (bijvoorbeeld doordat de invloed van genetische overerving zeer groot is, of doordat de maatschappelijke krachten die de ongelijkheid in stand houden bijna niet te overwinnen zijn) dan verliest de liberale ideologie haar kracht. Immers, elke ideologie streeft ernaar om de maatschappij rechtvaardiger te maken. Als dat niet lukt, dan verlies je op ideologisch vlak en dat vertaalt zich onherroepelijk in een kwijnende aanhang, wat normaal is en helemaal niet te betreuren: ideologieën die een foutief mensbeeld hebben, moeten eruit.

Stel nu dat de sociaal mobiele maatschappij een illusie zou zijn omdat de invloed van genetische overerving zeer groot is. In dit geval moeten de liberalen het afleggen tegen de conservatieven. De mensen in de lagere klassen zullen daar ten eeuwigden dage blijven zitten en al het geld dat in deze mensen geïnvesteerd wordt, is verloren, omdat ze gewoon de talenten niet geërfd hebben om vooruit te komen in het leven. Ook het paternalisme heeft dan een rechtvaardige grond: het is beter dat intelligentere mensen beslissen dan het over te laten aan mensen die eigenlijk niet in staat zijn om te beslissen. Anderzijds, stel dat de sociaal mobiele maatschappij een illusie zou zijn, doordat bepaalde onuitroeibare mechanismen in de maatschappij de sociale mobiliteit verhinderen, dan hebben de socialisten een rechtvaardige grond om te pleiten voor een betere herverdeling van de middelen zodat de uitkomsten (en niet de startkansen) meer gelijk worden. Want de uitkomsten zijn volgens een oneerlijk proces ontstaan en moeten dus herverdeeld worden. Elke mens is immers gelijkwaardig. Het is dus niet overdreven

om te stellen dat het liberalisme staat of valt met sociale mobiliteit. Immers, als we wél veel sociale mobiliteit zien, dan betekent dit dat er voldoende gelijke kansen zijn, én dat er talent zit in alle lagen van de bevolking, wat een bewijs vormt voor het liberale mensbeeld. Er zijn landen waar de sociale mobiliteit heel hoog is. In Denemarken bijvoorbeeld is de correlatie tussen het onderwijs van ouders en kinderen ongeveer de helft kleiner dan in Vlaanderen; in Finland ongeveer een derde. Het kan dus. Dat ondersteunt mij in mijn liberale visie op de mens, en het stimuleert mij om te vechten voor de gelijke kansen van iedereen, omdat ik zie dat het in andere landen ook kan.

De sociale mobiliteit is de kern van het liberalisme. Het betekent dat geen enkele mens op voorhand is afgeschreven of kansloos is. Iedere mens kan iets van zijn leven maken, en de overheid biedt daarvoor de mogelijkheden. Elkeen kan opklimmen op de maatschappelijke ladder. Hier ligt ook de kern van onze afkeer voor elke vorm van discriminatie. Wie mensen afwijst, niet omwille van zijn mogelijkheden en talent, maar omwille van een uiterlijke vorm, gaat in tegen het fundamentele liberale beginsel van de gelijkwaardigheid van elke mens. In die zin moet elke vorm van discriminatie, op de werkvloer, in het uitgangleven, op scholen, fors worden bestreden. Ik ben mij heel goed bewust dat er in ons land mensen zijn die ondanks hun talent geen kansen krijgen. Dat stoort me enorm. Het beschadigt immers niet alleen de betrokken persoon, maar ook de hele samenleving, juist omdat men dergelijke talenten geen kans geeft.

De armoede bestrijden

Eén van de fundamentele uitdagingen wordt de armoedebestrijding. Als liberalen moeten we hierin het voortouw nemen. Het liberalisme is er niet op gericht om sterken sterker te maken, maar om zwakkeren meer kansen te bieden en weerbaarder te maken. Net als de Indische liberale ontwikkelingseconoom Amartya Sen geloof ik dat er geen vrijheid is zonder onvermoeibaar te strijden voor het wegwerken van vormen van onvrijheid. Hier geeft Sen volgens mij de kern van het liberalisme weer. Hieruit blijkt immers de fundamenteel sociale onderbouw van het liberalisme. Om mensen in vrijheid te laten leven moeten negatieve obstakels opgeheven worden. Om het individu in staat te stellen volwaardig te kunnen deelnemen aan een samenleving behoeft het wezenlijke basisvoorzieningen. De zekerheid om degelijk (permanent) onderwijs te volgen, de zekerheid op elementaire gezondheidszorg, de zekerheid op een degelijke huisvesting, de zekerheid op een onafhankelijk justitieapparaat, de zekerheid op een efficiënt politiewezen. Liberalen dienen vurige verdedigers van een slagvaardige overheid te zijn wat deze gemeenschapsvoorzieningen betreft.

Degelijk onderwijs is nodig om jongeren de kans te geven kennis op te doen, zich te ontwikkelen, hun talenten (of vermogens zoals Martha Nussbaum stelt) te ontdekken en te ontplooien, om zo later in het leven hun eigen verantwoordelijkheid en initiatief te nemen en doelbewuste keuzes te kunnen maken. Een sterke sociale zekerheid is nodig om die

mensen die omwille van ziekte, handicap, ouderdom of werkloosheid in de problemen zitten, toch de middelen aan te reiken zodat ze hun recht op zelfbeschikking maximaal kunnen invullen. Een publiek huisvestingsbeleid is noodzakelijk om mensen op een waardige manier te laten wonen. Een onafhankelijk justitieapparaat is nodig om de rechten en vrijheden van de burgers zo goed mogelijk te beschermen en gerechtigheid te laten geschieden wanneer iemand daarin aangetast wordt. Een efficiënt politiewezen is een absolute noodzaak om van onze vrijheid gebruik te kunnen maken. Deze elementaire voorzieningen zijn onontbeerlijk als opstap tot de gekoesterde vrijheid die liberalen voorstaan.

Daarnaast is het hebben van een job nog steeds de beste manier om de participatie aan de maatschappij en de waardigheid en weerbaarheid van mensen te verhogen. Wetenschappelijk onderzoek toont aan dat werk misschien wel de belangrijkste factor is in het zelfbeeld dat mensen hebben van zichzelf, zoals beschreven door de vooraanstaande socioloog Richard Sennet in zijn boek *Respect in a World of Inequality*. Het hebben van een job maakt mensen weerbaarder en sterker. Onze arbeidsmarkt dient dan ook op een andere leest geschoeid te worden, één die aangepast is aan de 21ste eeuw: een hervorming van de arbeidsmarkt op een meer maatgerichte wijze is essentieel. Fundamenteel is dat we mensen meer de keuze laten hoe en wanneer ze willen werken. Ik denk hierbij aan de individuele loopbaanrekening waarbij een totaal aantal uren moet worden gewerkt om op een volledig pensioen recht te hebben. Op deze wijze kunnen mensen hun loopbaan zelf indelen en dus kiezen om

even wat minder of juist wat meer te werken. Oudere werknemers zouden het bijvoorbeeld kalmer aan kunnen doen om toch nog een tijdje door te gaan maar dan in bijvoorbeeld een formule van deeltijdse arbeid. Op die manier zou de overgang van werk naar pensioen minder bruusk verlopen. Meer inspraak en meer keuzemogelijkheden bij het uittekenen van de loopbaan is de kerngedachte. Een statisch criterium als leeftijd als decisief criterium om pensioengerechtigd te zijn, is achterhaald in een moderne samenleving.

Kwaliteitsvol onderwijs en permanente opleiding zijn onontbeerlijk om de ‘empowerment’ te verhogen en de opstap tot een job mogelijk te maken. Daarom moeten we opletten voor de schoolvallen waardoor kinderen al te vaak en al te snel terecht komen in het technisch of beroepsonderwijs. Op die manier worden niet alle vermogens van onze kinderen aangesproken of ontwikkeld. Wie echt begaan is met de emancipatie van mensen moet in de eerste plaats werk maken van een grotere sociale mobiliteit in ons land. Waarbij niet de afkomst, de gezinssituatie of de omgeving bepalend zijn voor de toekomstkansen van een kind, maar zijn of haar eigen kwaliteiten. Dat betekent niet dat er geen TSO en BSO mogen zijn. Integendeel, maar het is wel dringend nodig om deze vormen van onderwijs op te waarderen, en de arbeidsmogelijkheden die eruit voortvloeien meer en beter te waarderen.

Het onderwijs moet op een efficiëntere manier functioneren om het aantal vroegtijdige schoolverlaters naar beneden te

halen. Het zogenaamde watervalsysteem tast de kwaliteit en de efficiëntie van ons onderwijs aan. Jongeren vatten het secundair zo hoog mogelijk aan, maar presteren in de loop van de jaren slechter, zodat ze uiteindelijk in een lagere onderwijsvorm (technisch of beroeps) terechtkomen, vaak totaal gedemotiveerd. Doordat de leerlingen zo hoog mogelijk starten en dan afzakken, worden het technisch en beroeps-onderwijs ondergewaardeerd. En dat terwijl bedrijven smeken om technisch geschoold personeel. Er moet werk gemaakt worden van de afbouw van de beschotten tussen de verschillende onderwijsniveau's om op die manier tot een betere afstemming te komen tussen de school en het bedrijfsleven. Er moet ook ingezet worden op meer modulair onderwijs, waarin technische en meer algemene vakken kunnen worden gecombineerd. Leerlingen kunnen hier op hun eigen tempo modules doorlopen waardoor schoolmoeheid wordt tegengegaan en ze niet in de groep van vroegtijdige schoolverlaters terechtkomen. Ook zijn er partnerschappen tussen scholen en bedrijven noodzakelijk. Voorbeelden zijn het promoten van het deeltijds leren en het uitwisselen van leraren en opleiders tussen onderwijs en bedrijfsleven. We moeten ons onderwijs ook beter afstemmen op de wereld van morgen. De kennis van meerdere talen, in het bijzonder van het Engels en het Frans, is een absolute noodzaak. Het aanleren van een tweede en derde taal moet binnen het onderwijs gebeuren op de jongst mogelijke leeftijd.

Ons land kent een grote achterstand in sociale woningen. Duizenden gezinnen kunnen zich met hun laag inkomen geen woning veroorloven op de private markt. Daarom moet

de overheid bijspringen en werk maken van een uitgebreid net van sociale woningen. Allerlei vormen van publiek-private samenwerking kunnen daarbij helpen, maar essentieel blijft dat de overheid jaarlijks middelen voorziet om het globale aanbod gevoelig te verhogen. Eén van de middelen daartoe is het afschaffen van de BTW op de bouw van sociale woningen. Het is absurd dat de overheid aan de ene kant geld besteedt aan het bouwen van woningen en zichzelf tegelijk belast. Een tweede stap is het aantrekkelijk maken voor sociale huurders om uiteindelijk hun huurwoning te kunnen kopen. Het verwerven van een eigen eigendom is een belangrijk element dat bijdraagt tot zekerheid en stabiliteit bij mensen en gezinnen. Ze vormen ook een soort waarborg voor senioren waardoor hun onafhankelijkheid groter wordt.

Het belang van de sociale economie en vrijwilligerswerk

Liberalen staan vaak argwanend tegenover de zogenaamde ‘sociale economie’, soms ook ‘meerwaardeneconomie’ genoemd en daar bestaan op het eerste zicht ook goede redenen voor. Het gaat immers vaak om mensen die met overheids-subsidies tewerkgesteld worden in sectoren die in feite ook door de private markt worden ingevuld en derhalve de concurrentie vervalsen. Toch zijn er mijn inziens verschillende domeinen waar de ‘sociale economie’ haar ontegensprekelijke nut heeft in sectoren die de private sector niet of nau-

welijks dekt, en die ook niet echt vallen onder een bepaalde overheidstaak. Denk aan de kringloopwinkels die afgedankte, maar herbruikbare producten thuis komen ophalen en ze nadien te koop aanbieden. Natuurlijk bestaan er ook private bedrijven en personen die ‘zolders’ komen leeghalen, maar de realiteit toont aan dat die enkel belangstelling hebben in zaken die een onmiddellijke waarde hebben. Binnen een ‘sociale economie’ kunnen diverse elementen verbonden worden. In het geval van de kringloopwinkel betreft het ten eerste een steun voor laag- en kortgeschoolde werklozen om aan de slag te gaan en ervaring op te doen zodat ze na enige tijd binnen de reguliere economie aan de slag kunnen gaan. Ten tweede is er een duidelijke ecologische winst. Afgedankte toestellen belanden niet op de afvalberg maar worden gerepareerd en opnieuw verkocht en gebruikt. Ten derde is het een goede zaak voor consumenten, zeker die met een laag inkomen, om zich tegen een lage prijs toch goederen te kunnen aanschaffen die ze anders niet kunnen betalen. Een ander goed voorbeeld zijn de fietsservicepunten die steeds meer in de buurt van stations worden uitgebouwd en waar men terecht kan voor de herstelling van kleine mankementen, zaken die reguliere fietswinkels wel doen, maar niet onmiddellijk en aan een hoge prijs. Dergelijke fietspunten zijn opnieuw interessant voor laag- en kortgeschoolden om ervaring op te doen en voor het milieu om toch meer de fiets te nemen in de wetenschap dat ze bij een klein defect onmiddellijk geholpen kunnen worden. Het zet bovendien aan tot een groter gebruik van de fiets wat later weer ten goede komt aan de betrokken sector in de reguliere economie. Nog een voorbeeld zijn de energiesnoeiërs. Het betreft mensen

die na een korte opleiding bij anderen thuis gaan om na te gaan op welke manier men energie kan besparen. Opnieuw doen de betrokkenen ervaring op, komen ze uit hun sociaal isolement en dragen ze bij tot een lagere energiefactuur voor de bezochte huishoudens.

In zijn *Vierde Burgermanifest* gaf Guy Verhofstadt nog een interessante piste waarmee we mensen die het moeilijk hebben om een vaste job te vinden, toch zinvol kunnen laten functioneren. Hij vertrekt van de terechte vaststelling dat hoe langer iemand werkloos is, hoe moeilijker het wordt om aan een job te geraken. Om die werkloosheidsval te vermijden zouden we de werklozen meer moeten activeren of de uitkeringen in de tijd beperken. Werklozen die ondanks de bijkomende activering geen job vinden, zouden we een buurtjob kunnen geven waardoor ze hun uitkering blijven behouden. Als voorbeelden verwijst hij naar het inzetten van mensen in de lokale bibliotheek (bijvoorbeeld het aan huis bezorgen en terugbrengen van boeken voor mensen die moeilijk te been zijn), een sociaal centrum, een kringloopwinkel, als stadswacht, bij de plantsoendienst, als hulp in de lokale school of de kinderopvang. Wie zegt dat dit minderwaardige jobs zijn, vergeet dat er nu heel wat mensen zijn die dit werk effectief doen, en daarbij kan zo'n buurtjob de hefboom zijn naar een vaste job, zodat men uiteindelijk uit de werkloosheid kan stappen. De filosofie van het PWA-systeem is in deze dan ook een voorloper van deze principes. Mensen die om welke reden dan ook langdurig werkloos zijn, kunnen bovenop hun werkloosheidsuitkering een bijkomende vergoeding krijgen voor het uitvoeren van maatschappelijk

zinnvolle taken. In Gent trachten we binnen de grenzen van dit systeem nieuwe dienstverlening in de ouderenzorg uit te werken. Het basisidee is zeer eenvoudig: laat langdurig werklozen maatschappelijk zinnvolle taken uitvoeren, namelijk het gezelschap houden van senioren die eenzaam zijn. Het systeem houdt dan ook een win-win situatie in voor éénieder: de werkloze is actief binnen een wettelijk kader, en krijgt een bijkomende vergoeding bovenop de werkloosheidsuitkering; de eenzame senior krijgt gezelschap, het sociale isolement wordt doorbroken.

We zullen, aldus de Tofflers, in de toekomst ook meer prosumeren. Prosumeren is een samentrekking van de woorden produceren en consumeren waarbij mensen iets doen uit vrijwilligheid. Het gaat om onbetaalde karweitjes die globaal genomen steeds belangrijker worden in onze economie. De belangrijkste vorm van prosumeren is wat huisvrouwen doen. Zij vervullen allerlei taken waarvoor ze niet betaald worden maar die een reële waarde hebben. Toffler voorspelt dat de rol van prosumenten enorm zal toenemen en dat zij een belangrijk deel van de klassieke economie zullen overnemen. Dat lijkt fictie, maar de realiteit is anders. Zo vullen steeds meer mensen zelf de stand van hun water- of elektriciteitsverbruik in per brief of op het internet, scannen consumenten in supermarkten zelf hun aangekochte producten in, doen steeds meer klanten hun bankverrichtingen online op hun computer, en vullen ze via een soort Tax-on-web zelf hun belastingen in. Anders gezegd, wij doen het werk dat vroeger door anderen werd gedaan, maar worden er niet voor betaald. Prosumeren zal in de toekomst heel belangrijk

worden, gezien de enorme impact van de veroudering van de bevolking die de inzet van familieleden en vrijwilligers zal vergen om dit op te vangen. Om dit aan te moedigen en structureel uit te bouwen zou men gebruik kunnen maken van een systeem van complementaire muntsystemen. Het eenvoudigste voorbeeld is dat van de Tijddollars dat op verschillende plaatsen in de VS met succes wordt toegepast. Als persoon A één uur iets doet voor persoon B dan ontvangt hij een tegoed van één uur, terwijl B een schuld heeft van een uur. B kan dan het gras afrijden bij C en zo zijn schuld afbouwen. Daarop kan C een babysit houden voor A en staat iedereen weer op nul. Dit systeem kost geen enkele persoon écht geld. Vrijwilligers zijn van een onschatbare waarde voor een samenleving. Zij vormen vaak het maatschappelijke bindmiddel. Een dergelijk systeem erkent het belang van vrijwilligerswerk en waardeert het op.

Groen liberalisme

Ook de klimaatproblematiek zal één van de kernthema's zijn van de 21ste eeuw. Tegenstanders van het liberalisme hoor je soms beweren dat liberalen helemaal geen aandacht zouden besteden voor het milieu omwille van hun focus op louter economische ontwikkeling. Die veronderstelling is een grote misvatting, maar is – toegegeven – vaak mee in de hand gewerkt door het beleid onder liberalen dat al te weinig rekening hield met de ecologische problemen. Liberalen komen op voor het recht op zelfbeschikking van elk individu, dus ook voor het recht op zelfbeschikking van anderen,

en dus ook van de toekomstige generaties. In de relatie tussen economie en milieu staat mijn inziens het liberale schadeprincipe voorop: iemands vrijheid eindigt waar die vrijheid anderen dreigt te schaden, zo werd het al neergeschreven door John Stuart Mill. Elk individu heeft het recht om een maximale invulling te geven aan het eigen leven. Hierbij mag het individu 'een deel van de natuur opeisen zolang hij genoeg en van dezelfde kwaliteit overlaat voor anderen', zo verwoordde John Locke het reeds in de 17de eeuw in zijn werk *An Essay Concerning Human Understanding*.

In het liberale, initiële denken zat dus reeds dit element van duurzaamheid vervat. Het is nu zaak die gedachte verder ingang te laten vinden in onze liberale beweging en in de maatschappij. Voor liberalen is de toekomst groen, wat overigens de titel is van het laatste boek van Thomas L. Friedman, de beroemde Amerikaanse journalist en schrijver. In het boek *De toekomst is groen* benadrukt Friedman dat er nood is aan een nieuwe strategie om de problemen op onze steeds warmere, plattere en vollere wereld aan te pakken. Enkel op deze manier kunnen we onze wereld in het komende tijdperk gezonder, welvarender, innovatiever, productiever, energie-efficiënter en veiliger maken. Vooral doorbraken in de sfeer van de schone technologie en alternatieve vormen van energiebevoorrading zijn broodnodig. We moeten dus alles in het werk stellen om ervoor te zorgen dat schone energietechnologie meer ruimte krijgt om een serieuze concurrent te worden van de vervuilende brandstoffen die nu de markt domineren. We behoeven een nieuw systeem

om onze economie aan te drijven. We hebben een markt voor schone energie nodig. Dit kunnen we genereren door te voorzien in belastingvoordelen en andere positieve prikkels die de vraag naar reeds bestaande schone technologie, zoals zonne- en windenergie, zal doen toenemen. De zon geeft elk uur meer energie af dan we momenteel in een jaar verbruiken, drie keer meer energie dan alle energiecentrales samen. Er is geen gebrek aan energie, het is een kwestie van ze op te vangen. Die belastingvoordelen zijn economisch perfect te verdedigen als men de positieve externaliteiten zou meerekenen die deze innovaties met zich meebrengen (of het vermijden van negatieve externaliteiten). Het creëren van een prijssignaal is onontbeerlijk. Een eenvoudige en transparante optie is om een belasting op koolstof in te voeren. Een dergelijke belasting maakt het duurder om olie, steenkool en andere fossiele brandstoffen te verbranden.

Ook het gebruik van hybride auto's moet verder worden aangemoedigd. Omgekeerd moeten milieuvervuilende zaken zwaarder belast worden. De prijs die we vandaag betalen voor het vervoer via auto, vrachtwagen en vliegtuig houdt nog onvoldoende rekening met de grote externe kosten zoals de vervuiling en congestie. De enige manier bestaat erin deze vormen van vervoer nog meer te belasten. Dit kan gebeuren door op Europees vlak de belasting op benzine, diesel en kerosine te verhogen. En daar waar het kan de CO₂-uitstoot te belasten. De opbrengst hiervan zou eventueel de huidige bijdragen van de lidstaten – waarover steeds discussie bestaat – kunnen vervangen, zodat Europa een onafhankelijke inkomensbron heeft die eerlijker verdeeld is, want

meer ontwikkelde gebieden zullen op die manier meer bijdragen dan minder ontwikkelde. We moeten resoluut de stap zetten van een fossiele economie naar een groene economie. Dat zal onze economie transformeren en vele nieuwe groene banen creëren op terreinen als onderzoek, productie en constructie, alsook tal van nieuwe bedrijven doen ontstaan. Ook zou het goed zijn mochten ingenieurs, politici en milieubeschermers samenwerken om de wijze waarop het land energie gebruikt te veranderen. Wereldwijd moeten we komen tot de oprichting van een Wereldenergie-organisatie (WEO), in navolging van een Wereldhandelsorganisatie (WTO), om internationale ambitieuze wereldstandaarden af te spreken en te kunnen afdwingen.

Er is bovendien dringend nood aan een beleid dat particuliere bedrijven en universiteiten aanmoedigt om meer aan onderzoek en ontwikkeling te doen én investeerders aanzet om de doorbraken die in de laboratoria van de overheid, de universiteiten of particulieren worden bewerkstelligd sneller uit te zetten op de markt. Het moet over meer gaan dan alleen het aanpakken van de stijgende energievraag en drastische klimaatverandering. Het gaat ook over de bedreiging van de biodiversiteit op aarde. Steeds meer planten- en diersoorten worden bedreigd of staan op uitsterven. Rond natuurbehoud moet er een krachtige ethische gedragscode komen. Zoniet strompelen we van het ene naar het andere geïsoleerde antwoord, zonder ooit te komen tot een systematische benadering waarin mondiale economische groei en het behoud van biodiversiteit verenigbare begrippen zijn.

Ook de problematiek van de energiearmoede is fundamenteel. Elk probleem van de ontwikkelingswereld is tegelijkertijd een energieprobleem. Het probleem van het onderwijs draait om een lerarentekort en om een tekort aan energie. Het probleem van de gezondheidszorg in Zwart Afrika draait om een tekort aan artsen en medicijnen en om een tekort aan energie om medische apparatuur te laten werken en medicijnen te koelen. De werkloosheid op het Indiase platteland heeft te maken met een tekort aan vakkennis en investeringen en met een tekort aan energie om fabrieken te laten draaien. Energiearmoede kruipt in elk facet van het bestaan en neemt elke hoop weg om ooit vanuit de armoede de 21ste eeuw binnen te klauteren. Energiearmoede dringt niet alleen de kwetsbaarste mensen in de wereld naar de achtergrond, het berooft de rest van ons van de potentiële inbreng van deze mensen. Hoe sterker we de prijs van zonne- en windenergie omlaag kunnen krijgen en deze technologie in handen kunnen geven van de armen op aarde, hoe beter we één probleem verlichten (energiearmoede) en een ander voorkomen (klimaatverandering en luchtvervuiling), stelt Friedman terecht.

Een andere aangewezen weg lijkt me de aanmoediging van het Cradle-to-Cradle principe van William McDonough en Michael Braungart dat uitgaat van de visie dat afval als voedsel moet worden gezien; gemaakt uit grondstof, gebruikt en verterend tot dezelfde grondstof. Zo zullen gebruiksvoorwerpen volledig gerecycleerd kunnen worden, dus ofwel volledig herbruikbaar zijn in andere producten of volledig biologisch afbreekbaar zijn. Het gaat hen dus niet

om het terugdringen van de afvalberg of het doen dalen van de parameters inzake vervuiling, maar om het volledig verantwoordelijk maken van bedrijven voor de recyclage van hun eigen producten. Het concept ‘van wieg tot wieg’ betekent dat we alles laten deel uitmaken van een gesloten cyclus zodat we producten keer op keer kunnen hergebruiken. Ook hier kan de overheid een belangrijke rol spelen door haar aankoopbeleid volledig te richten op C2C-producten en producenten. Meer algemeen is het slimmer ontwerpen van verpakkingen, gebouwen, voertuigen, ijskasten, verlichtings-systemen en dergelijke meer in de 21ste eeuw broodnodig. In zijn boek haalt Friedman een citaat aan van Van Jones, een bekende Amerikaanse advocaat die de mensenrechten verdedigt: ‘In een economie die echt groen is heb je geen wegwerphulpbronnen, geen wegwerpsoorten en geen wegwerpbuurtten en ook geen wegwerpkinderen. Een groene agenda brengt ons weer samen, omdat iedereen wordt gevoed door de hoop die in het hart van deze gedachte huist.’ Het is dan ook in de geest van deze visie dat liberalen, in het belang van onze toekomstige generaties, aan politiek moeten doen.

Wat ecologische doemdenkers ook vaak vergeten, is dat een beter milieu enkel mogelijk is binnen een liberale democratie. In tegenstelling tot autoritaire stelsels (zoals in Rusland, China, Cuba en Noord-Korea) kennen we in democratieën tal van tegenkrachten zoals groene partijen, consumentenverenigingen en vakbonden die de politiek en het bedrijfsleven dwingen om minder vervuilende producten te maken. De grootste milieurampen vonden en vinden plaats in landen

waar men geen liberale democratie kent. Ecologische doemdenkers onderschatten ook de waarde van concurrentie en creativiteit om te komen tot nieuwe en ecologisch betere producten. Juist in die landen waar liberale democratische grondrechten bestaan, worden de meeste octrooien en paten-ten aangevraagd en toegewezen. En die zijn net de stimulans voor de ontwikkeling van allerlei zaken die de mensheid ten goede komen, denk aan de ontwikkeling van nieuwe ge-neesmiddelen. Creativiteit moet dan ook aangemoedigd en zelfs beloond worden. We moeten stoppen met bedrijven als boemannen te aanzien, want het zijn juist zij die zorgen voor werkgelegenheid, maar ook voor innovatie, research en de-velopment. Dat betekent evenwel geen ‘laisser faire’. Vanuit de overheid kunnen we normen vastleggen waaraan nieuwe producten inzake veiligheid en milieuvriendelijkheid moeten voldoen. Even belangrijk is de taak van de overheid om bur-gers als consumenten te beschermen tegen misbruiken inge-volge monopolievorming en prijsafspraken. ‘Empowerment’ van consumenten is veel belangrijker dan het belerende vin-gertje.

De noodzaak van economische migratie

Eén van de grote uitdagingen in het nieuwe tijdperk is dat we ten volle dienen durven in te zetten op economische mi-gratie: onze grenzen openzetten voor mensen van buiten de Europese Unie, tegen de huidige angst en onzekerheid in. Ons land wordt heden ten dage reeds geconfronteerd met een groot tekort aan gespecialiseerde werkrachten in bepaalde

sectoren. Bovendien hebben we te maken met een vergrijzende bevolking. Tegen 2050 zal het percentage 60-plussers in ons land van 21,8 naar 32,5 % zijn gestegen, terwijl de actieve bevolking nog verder zal dalen. Als we onze arbeidsmarkt volledig afsluiten dan vermindert de actieve bevolking tegen 2050 met 23 % of 984.000 personen. Dit zijn veel te weinig actieve mensen om ons sociale zekerheidsstelsel in stand te houden. Economische migratie voor knelpuntberoepen toelaten is mijn inziens dan ook onontbeerlijk als eerste grote stap. Het is jammer dat bepaalde drukkingsgroepen de grenzen voor deze economische migranten, zogezegd in het belang van de werklozen in ons eigen land, willen gesloten houden. Dit kan allesbehalve progressief worden genoemd. Het getuigt van een conservatieve ingesteldheid. Voorbeelden uit andere landen die in het verleden economische migratie toelieten tonen nochtans aan dat jobs andere jobs doen creëren en protectionisme leidt tot stilstand.

Het openstellen van onze grenzen is bovendien ook een economische noodzaak, gelet op de dalende geboortecijfers en een verouderende bevolking. Om de verhouding tussen actieven en gepensioneerde burgers stabiel te houden heeft de Europese Unie jaarlijks 13,5 miljoen migranten nodig. Zij vertegenwoordigen mankracht en verzekeren een hogere consumptie. Daarbij zullen ze ook zorgen voor een permanente maatschappelijke dynamiek en een voortdurende vernieuwing op economisch, cultureel en wetenschappelijk vlak. In geen geval mag de immigratie uitsluitend bestaan uit voor Europa door de overheid aangeduide economisch nutti-

ge personen, vermits dit een naïef geloof in de mogelijkheden van economische planning zou veronderstellen en afbreuk zou doen aan het liberale fundament van individuele gelijkwaardigheid. Ook op dit vlak moet de vrije markt kunnen werken. Ik opteer dus wel voor migratie van personen die een bijdrage kunnen leveren voor onze globale welvaartsontwikkeling. Dat is voor het ontvangende land goed (hij doet werk dat nuttig is), voor de immigrant (hij heeft werk), en voor de achterblijvers (de immigrant stuurt een deel van het geld terug). Wat de overheid wel moet doen, is toezien op een correcte behandeling van deze personen, zowel op het vlak van arbeidsvoorwaarden, huisvesting en sociale zekerheid.

Migratie biedt eveneens een hefboom tot de bevordering van de ontwikkeling in ontwikkelingslanden. Cijfers omtrent internationale migratie tonen aan dat emigranten een wezenlijke bijdrage kunnen leveren aan hun land van herkomst. Zo maken immigranten uit ontwikkelingslanden jaarlijks ongeveer 160 miljard dollar over naar hun landen van herkomst. Maar dit is alleen het geld dat de officiële bankkanalen passeert. Wanneer er rekening wordt gehouden met het geld dat wordt meegebracht of niet officieel wordt overgemaakt, komt het jaarlijks totaalbedrag ruim boven de vermelde 160 miljard dollar uit. Een open, gecontroleerde migratie kan via 'remittances' bijdragen tot de ontwikkeling van ontwikkelingslanden. Emigranten komen terug naar hun land van herkomst met financiële middelen, ideeën over investering en wat het meest belangrijk is, een gevoel dat ze op elk gebied kunnen presteren. Uit tal van studies blijkt dat deze

gelden op een veel efficiëntere manier worden ingezet en bijdragen tot ontwikkeling in derdewereldlanden, dan klassieke vormen van ontwikkelingshulp. En het gevaar voor brain-drain moet zo omgezet worden in brain-gain. Migratie is een gegeven om zichzelf voortdurend nieuwe levenskracht toe te dienen via de stromen mensen die in een nieuwe wereld een nieuw leven willen opzetten. Er dient mijn inziens een einde gemaakt te worden aan de diverse, staatsgebonden, strakke immigratiewetgevingen van de EU-landen. Fareed Zakaria stelt terecht: ‘De politieke werkelijkheid is dat het beleid van Europa erop gericht is minder immigranten op te nemen op een moment waarop zijn economische toekomst juist afhankelijk is van het vermogen veel meer migranten op te nemen’.

Volgt hieruit dat ontwikkelingshulp moet worden afgebouwd? Helemaal niet, integendeel. Net zoals we als mens de plicht hebben om te zorgen voor onze zieke en arme medemensen rondom ons, hebben we ook een plicht ten aanzien van diegenen die evenzeer lijden, maar die we niet kennen. Dit is het logische gevolg van de toepassing van Immanuel Kants categorische imperatief. De plicht om er als mens ‘te zijn voor anderen’ is onvoorwaardelijk en vervalt niet omdat iemand geen rechten kan doen gelden op andermans hulp. Net als Martha Nussbaum vind ik het niet kunnen dat de basiskansen van mensen geschonden worden door geslacht, maatschappelijke klasse of de natie waarin iemand geboren is. Ook in deze materie moeten we consequent haar vermogensbenadering volgen. Als we het eens zijn dat alle mensen dergelijke basisrechten hebben dan rust op ons allen

‘een collectieve verplichting om te voorzien in de behoeften van alle mensen ter wereld.’ Een van de belangrijkste voorwaarden is dat ‘de belangrijkste structuren van de mondiale economische orde zodanig ontworpen dienen te zijn dat ze eerlijk zijn ten opzichte van arme en ontwikkelingslanden’. Dit betekent concreet dat het IMF, de WHO en de Wereldbank meer dan ooit moeten opkomen voor het algemeen belang, en niet alleen voor de belangen van de rijke landen. Deze instellingen lijken steeds meer op een soort bejaarden-tehuizen voor de rijke landen die aan de baxter liggen van subsidies en andere protectionistische steun. En dat heeft ook gevolgen op politiek vlak. Koshore Mahbubani, de rector van de Lee Kuan Yew School of Public Policy van de National University of Singapore, wijst hier op een grote paradox. Intern verdedigen de westerse landen de democratie maar op globaal niveau ondersteunen ze ondemocratische mondiale systemen via verouderde instellingen die ze wel zelf in handen houden.

Het tijdperk van het multilateralisme

Een volgende uitdaging waar wij in de 21ste eeuw voor staan is de zich voortzettende globalisering. Andersglobalisten wijzen met een beschuldigende vinger naar het liberalisme als oorzaak van zoveel leed. Welnu, ze vergissen zich. De problemen in de wereld zijn niet het gevolg van een teveel aan liberalisme maar van een tekort aan liberalisme. Het gebrek aan kansen voor mensen in arme landen is te wijten aan het protectionisme in de rijke landen, aan drukings-

groepen die hun groepsbelangen hoger achten dan het algemeen belang. Mahbubani wijst in zijn laatste boek *The New Asian Hemisphere. The Irrisistible Shift of Global Power to the East* (2008) op een nog veel groter gevaar. 'De nieuwe opkomst van protectionisme in het westen wordt gestuwd door politici die daarmee stemmen willen winnen, zelfs al beseffen velen van hen dat protectionisme kan leiden tot schade op lange termijn voor hun samenlevingen. (...) Het einde van de westerse drive naar een wereldwijde vrijmaking van de handel zou kunnen leiden tot het einde van de meest spectaculaire economische groei die de wereld ooit heeft gezien.' In tegenstelling tot drukkingsgroepen die vaak gelieerd zijn aan collectivistische en conservatieve partijen kanten liberalen zich resoluut tegen elke vorm van protectionisme. En de grootste protectionisten zijn de rijke landen, de Verenigde Staten, de Europese Unie en Japan. Ze heffen jaarlijks miljarden dollars, euro's en yens aan importheffingen, ze geven massaal productiesteun en ontwrichten door exportsubsidies de lokale markten. Subsidies aan voedsel, textiel en staal verhinderen de ontwikkeling van arme landen. Andersglobalisten vergissen zich: er bestaat momenteel geen liberale vrijhandel, er bestaat alleen marktverstorend protectionisme of vormen van monopolies, maar daar zijn liberalen evenzeer tegen gekant. Het liberalisme reikt tal van oplossingen aan voor vooruitgang in ontwikkelingslanden: de vrijmaking van handel, afschaffen van protectionistische subsidies, het investeren in onderwijs en gezondheidszorg (we moeten een mondiaal onderwijsfonds opzetten en de structurele strijd aangaan tegen hiv/aids), de kwijtschelding

van schulden en het democratiseren van internationale instellingen.

Het pad dat we moeten bewandelen om uit de huidige impasse te geraken is een pad van multilaterale aard. De geboorte van een nieuwe wereldorde met een internationaal systeem waarin alle landen in alle werelddelen niet langer lijdende voorwerpen zijn, maar zelf deelnemer worden. Anne-Marie Slaughter, professor politieke wetenschappen aan de Princeton University, gebruikt de term ‘network governance’ waarbij actoren uit de hele wereld samen besturen. Haar argument is dat de Europese Unie reeds zo een vorm van ‘network governance’ is. Een hiermee verwant aspect van deze nieuwe tijd is het verschuiven van macht van staten naar andere instanties. Er is bovendien iets wezenlijk inconsistent aan een geglobaliseerde economie en politieke regelingen die gebaseerd zijn op het soevereiniteitsbeginsel. We moeten op grote schaal een aantal instrumenten op het vlak van financiële markten, op het vlak van sociaal-economische grondrechten, op het vlak van ecologische normen creëren. Een werkelijke oplossing behoeft de vorming van een brede coalitie, met als deelnemers de particuliere sector, niet-gouvernementele groepen, steden, regio’s. Enkel op deze manier kunnen we mondiaal uit het immobilisme geraken. Meer internationale, grensoverschrijdende samenwerking is dus de kerngedachte, met nieuwe actoren. De toekomstige wereldorde zal representatiever en kosmopolitisch zijn, of zal niet zijn.

De toekomst is Europa

In een zich globaliserende wereld is het noodzakelijk om Europa om te vormen tot een allesomvattend, coherent politiek project dat in staat is een antwoord te bieden op de vele, nieuwe uitdagingen die zich aandienen. Individuele lidstaten zijn te zwak om deze grote uitdagingen nog alleen aan te kunnen. Een antwoord op een nieuwe wereld betreft mijn inziens Europa, evenwel een ander Europa, een liberaal Europa. Een nieuw Europa kan niet zonder een duidelijk afgebakend bevoegdheidspakket. Een debat aangaande de kerntaken van de Europese Unie is onontbeerlijk voor een nieuw Europa. Subsidiariteit is daarin het sleutelbegrip. Dit principe is de facto steeds dode letter gebleven. De Europese Unie intervenueert op sommige domeinen te veel. Europa hoeft zich niet te moeien met sport, cultuur, gezondheidszorg, sociale zekerheid, belastingen of ruimtelijke ordening.

De kerntaken van de Unie betreffen mijn inziens: de interne markt, klimaatbeleid, asiel en migratie, een veiligheids-, buitenlands- en defensiebeleid, een gezamenlijke handelspolitiek, de douane-unie en het monetair beleid. Bovendien moet gesleuteld worden aan het huidige concept van exclusieve bevoegdheden van de Unie, gedeelde bevoegdheden en ondersteunende bevoegdheden. We moeten opteren voor ofwel de exclusieve bevoegdheid van Brussel ofwel dat het door de lidstaten in Brussel wordt gecoördineerd. Dit verschaft meer transparantie. Door het grijze middenveld doorzichtiger te maken kan ook het aantal Europese regels worden beperkt. Europa moet resoluut kiezen voor een verdere

integratie op een aantal nauwkeurig omschreven gebieden en tegen een Unie als loutere vrijhandelszone. Gelet op de confrontatie met de globalisering en de vergrijzing binnen de Unie, vormt de interne markt een sleuteldomein voor de Europese burger. Betere economische integratie is noodzakelijk om de noodlijdende economieën een nieuwe dynamiek te geven.

De creatie van een ééngemaakte financiële ruimte dringt zich op, teneinde de vrijheid van kapitaal en bijhorende financiële dienstverlening optimaal te bewerkstelligen. Er moet gestreefd worden naar een heuse Europese kapitaalmarkt, hetgeen onmiskenbaar sterke economische stimuli zal genereren. Uiteraard rust er een grote verantwoordelijkheid op de lidstaten zelf om hun fiscaal, economisch en arbeidsmarktbeleid aan te passen aan de uitdagingen van deze nieuwe eeuw. Ook de absolute noodzaak van verdieping dient plaats te vinden. Het democratische tekort binnen Europa is niet langer aanvaardbaar, maar bovenal onwerkbaar. Er moet een echte Europese regering komen, die de uitvoerende macht bezit. De wetgevende macht dient bij het parlement te liggen, dat uit twee kamers bestaat, het Europees Parlement (vertegenwoordigers van de bevolking van de lidstaten) en de Raad (vertegenwoordigers van de regeringen van de lidstaten). Het Europees Parlement moet omtrent alle Europese bevoegdheidsdomeinen volwaardig kunnen beslissen en dient een individuele Commissaris of de gehele Commissie naar huis te kunnen sturen. Verder is het fundamenteel dat de meerderheidsbeslissing op alle Europese bevoegdheidsterreinen ingang vindt en dat het verlamme-

vetorecht opgeheven wordt. Ook dient de piste van Europese politieke partijen bewandeld te worden. Deze institutionele stappen zijn allen essentieel en onontbeerlijk voor een waarlijk democratisch en slagvaardig Europa. Een nieuwe wereldrealiteit vereist nieuwe initiatieven. Een antwoord op de globalisering ligt niet begrepen in minder Europa, maar een ander Europa, een open en vrij Europa, een liberaal Europa.

We kunnen ook niet voorbij aan de mogelijke verdere uitbreiding van de Unie, in het bijzonder naar de Balkan en Turkije. We moeten daar een duidelijk signaal over geven en durven in te gaan tegen de angst die populisten ons proberen aan te praten. De Europese Unie kent geen grenzen. Zoals Jean Monnet ooit stelde verenigt Europa geen staten, maar mensen. Landen die bereid zijn om het ‘acquis communautaire’ te aanvaarden, die bereid zijn hun vaak ondemocratische methodes in te ruilen voor de mensenrechten, die bereid zijn hun nationale belangen deels te laten opgaan in een groter geheel, zijn welkom in de grote Europese familie. Het zou krankzinnig zijn om tegen de miljoenen mensen in Turkije, maar later ook in Oekraïne, Wit Rusland, Georgië en de Noord Afrikaanse landen, te zeggen dat ze nooit of te nimmer bij de Europese Unie kunnen toetreden.

Als we dat doen, als we hen dat perspectief ontnemen, dat dreigt het gevaar van afkeer, verwijdering en een vlucht naar autoritarisme of theocratie. De kracht van Europa is juist dat het niet gebaseerd is op één of andere religie, maar dat het de diversiteit erkent, zowel op politiek, maatschappelijk als religieus vlak. De kracht van Europa is dat het autoritaire

staten vrijwillig weet te bewegen tot vreedzame democratieën of het democratiseringsproces in die landen heeft versterkt. De kracht van Europa, is dat het niet de belangen van naties verdedigt, maar de belangen van individuen. Het cruciale belang dat Turkije ooit bij Europa komt heeft niets te maken met dat land op zich, maar wel met de unieke rechten en vrijheden van elke individuele Turk, Armeen en Koerd, met respect voor ieders overtuiging, met erkenning van ieders geloof of ongeloof.

Een nieuw elan voor de wetgevende en rechterlijke macht

De Franse filosoof Charles Montesquieu keerde zich in zijn meesterwerk *De l'esprit des lois* tegen de slavernij en besprak verschillende methodes om willekeur en tirannie te vermijden en individuele vrijheid van de burgers te vergroten. Hij onderstreepte al in de 18de eeuw het grote belang van een scheiding der machten en wees op het gevaar op willekeur in geval van de vereniging van de wetgevende en uitvoerende macht in één hand. Vandaag is de nachtmerrie van Montesquieu de facto waarheid geworden. De wetgevende macht geniet in ons land te weinig ademruimte. Onze regeringen, de uitvoerende macht, bepalen doorgaans het stemgedrag van de parlementsleden en de macht van politieke partijen over de parlementsleden is nog nooit zo groot geweest. Al te vaak leidt dit tot haastig gestemde, maar manke wetsontwerpen in de Kamer van Volksvertegenwoordigers,

waarbij de uitvoerende macht dicteert en de wetgevende macht uitvoert. De rechterlijke macht, bijvoorbeeld de adviezen van de Raad van State, wordt daarbij ook vaak buitenspel geplaatst.

De scheiding der machten moet in ons land dringend opnieuw geherwaardeerd worden. Ik pleit dan ook voor een andere politieke cultuur in de Kamer van Volksvertegenwoordigers, Vlaamse Parlement en Senaat. Parlementsleden en Senatoren moeten opnieuw toegelaten worden om het werk van de regering op een degelijke manier te controleren. De mastodontwetten in de vorm van bijvoorbeeld Programwetten, waar vele belangrijke maatregelen zonder inspraak van parlementsleden aan sneltempo gestemd worden, moeten zoveel mogelijk vermeden worden. Dit fnuikt immers het democratisch debat bij de totstandkoming van een nieuwe wet en bemoeilijkt de parlementaire controle op de uitvoerende macht. Ook is er dringend nood aan een hogere kwaliteit van de gestemde wetgeving. Mede door de snelheid waarin sommige wetsontwerpen het tot wet brengen, wordt achteraf vaak vastgesteld dat wetten ofwel onwerkbaar zijn ofwel hiaten vertonen die voer vormen voor mistoestanden. De recente discussies over de Wet op de Bijzondere Opsporingstechnieken, de zogenaamde BOM-wet, zijn daar een goed voorbeeld van. Het feit dat een aantal criminelen op basis van procedurefouten vrijkwamen, was uitsluitend te wijten aan manke wetgeving.

Voorts is het in de 21e eeuw absoluut noodzakelijk dat één van de essentiële domeinen van de overheid, met name het

justitieel apparaat, aangepast wordt aan de omstandigheden van vandaag. Voor een groot deel wordt onze rechterlijke macht vandaag nog beheerst door grote wetboeken en instellingen die in het leven geroepen zijn in de tijd van Napoleon of – iets later – in de 19de eeuw. Nederland hervormde zijn Burgerlijk Wetboek al in 1992. Wij hebben echter nog een Burgerlijk Wetboek, dat vele rechtsverhoudingen tussen burgers regelt, dat dateert van 3 september 1807, de zogenaamde Code Napoleon. Ook het Strafwetboek en het Wetboek van Strafvordering, de wettelijke basis van het criminaliteitsbeleid, dateren van respectievelijk 1867 en 1808. Het wordt dan ook dringend tijd om tijd en middelen in justitie te investeren om de nodige hervormingen op het spoor te zetten die het vertrouwen van de burger in de rechtsinstellingen herstellen. Het teloorgaan van het vertrouwen van de burger in de rechterlijke macht betekent immers even goed het failliet van de liberale democratie en is dan ook iets wat prioritair moet verholpen worden.

Het recht op zelfbeschikking

In de 21ste eeuw moeten we ook onvermoeibaar blijven strijden voor het recht op zelfbeschikking. 'Over zichzelf, over zijn eigen lichaam en geest, is ieder mens zijn eigen meester', zo schreef John Stuart Mill, één van de grondleggers van het liberalisme. Daarmee gaf hij al in 1859 aan dat het recht op zelfbeschikking essentieel is en dat niemand moet leven onder een vorm van geestelijke of materiële dwang. De bevrijding van de mens van de ketenen van onderdruk-

king vanwege ras, geslacht, afkomst of geaardheid is één van de belangrijkste verwezenlijkingen van de Verlichting en moet worden doorgezet. Liberalen staan niet alleen wantrouwig tegenover macht van de staat, maar ook tegenover de macht van de meerderheid. Daarom geloven liberalen dat er bepaalde grondrechten moeten zijn waaraan niet kan getornd worden omdat ze zo fundamenteel zijn en samenhangen met de waardigheid van de mens. Net als de befaamde Amerikaanse liberale filosofe Martha Nussbaum geloof ik dat ieder mens een doel op zich is en geen middel. Zij beklemtoont dat niet de groep het primaire subject van politieke rechtvaardigheid is maar wel het individu. Alle progressieve krachten dienen dan ook weerwerk te bieden tegen conservatieve drukkingsgroepen die maar al te graag hun enge en bekrompen gedachtegoed willen opleggen aan anderen. Het recht op zelfbeschikking vormt immers de voorwaarde tot het anders kunnen zijn.

Sommigen keren zich tegen wat zij noemen het ‘doorgesloten individualisme’ en pleiten voor een inperking van keuzemogelijkheden. Dit is een gevaarlijke tendens waar elke rechtgeaarde liberaal zich moet tegen verzetten. Het recht op zelfbeschikking lijkt voor ons misschien een evidentie, maar dat is het niet voor miljoenen mensen, vooral vrouwen, in de rest van de wereld. Het blijft zelfs een strijdpunt voor de vele mensen, vooral vrouwen en meisjes die in het westen, omwille van religieuze en culturele redenen, onderdrukt worden. Het is de reden waarom we de Verlichtingsidealen verder moeten bekampen tegen elke vorm van traditie en obscurantisme in. Waarbij we ons keren tegen

onmenselijke praktijken als huiselijk geweld, verplichte klederdracht, gedwongen huwelijken, bestraffing van geloofsafval, genitale verminkingen, verstotingen en eremoorden. Het cultuurrelativisme en het monoculturalisme staan haaks op de verlichtingsidealen. Daarom moeten we de weg op van een universele seculiere moraal waarin iedereen zich moet houden aan een reeks fundamentele liberale grondrechten zoals de vrijheid van meningsuiting, de scheiding van kerk en staat, de gelijkwaardigheid van elke mens en het recht op zelfbeschikking. Die waarden moeten afgedwongen worden door een overheid met vertegenwoordigers die in die domeinen waar de overheid met gezag over de burgers spreekt, neutraal zijn.

Het recht op zelfbeschikking vormt ook de kern van het liberalisme op het ethische vlak. Onder de paarse (-groene) regeringen werden terzake enkele belangrijke stappen gezet zoals de wet die het huwelijk voor personen van hetzelfde geslacht mogelijk heeft gemaakt en de regeling met betrekking tot euthanasie. Ook op dit vlak moeten verdere stappen worden gezet teneinde lacunes in de bestaande wetgeving weg te werken, in het bijzonder naar minderjarigen en dementerenden toe, binnen een strikt gereguleerd kader. In 2006 werd eveneens adoptie mogelijk gemaakt voor holebi-paren. In de praktijk blijft deze adoptie echter voor vele paren dode letter. Geen van de 5 adoptiebureaus wil immers in het buitenland bemiddelen voor holebi's. Zij zijn bijgevolg genoodzaakt om over te gaan tot een zelfstandige adoptie, helaas is dit in de praktijk nog door geen enkel koppel gelukt. Ook in het binnenland blijkt een adoptie niet steeds te sla-

gen. Liberalen moeten ook op dit vlak verder strijden om wezenlijke stappen vooruit te zetten.

Verder moeten we het stamcelonderzoek aanmoedigen teneinde te komen tot middelen ter bestrijding van allerhande ziektes. Het uitwerken van ethische regelgeving moet niet uitsluitend gebeuren door politici, maar juist in overleg met moraalfilosofen, artsen en ervaringsdeskundigen. De bedoeling moet zijn om in elk van die domeinen een breed maatschappelijk draagvlak te vinden die de mogelijkheid voor burgers schept om hun eigen leven zelf vorm te geven, ook bij het einde van het leven.

Naar een liberaal gezinsbeleid

Een nieuw tijdperk manifesteert zich ook op het vlak van de samenstelling van gezinnen. In het verleden werd het gezin beschouwd als een eenheid van vader, moeder en één of meerdere kinderen. Vandaag bestaan er, naast dit klassieke gezin, veel verschillende soorten van gezinnen. De realiteit leert dat een gezin kan bestaan uit één vader of één moeder en kinderen (eenoudergezinnen, bewust ongehuwde moeders,...), partners met kinderen uit vorige relaties, vader en moeder met eigen kinderen én kinderen uit vorige relaties, alsook uit ouders van hetzelfde geslacht. Kinderen zullen steeds meer en meer opgroeien in een ‘modern’ gezin.

Het beleid kan niet langer enkel afgestemd worden in termen van het klassieke gezin denken. Het stijgende aantal andere

samenlevingsvormen nopen ons ertoe de nodige flexibiliteit te voorzien en rekening te houden met geslachtsneutrale maatregelen, zodat koppels van gelijk geslacht niet benadeeld worden. Het modelgezin bestaat niet. De wetgeving moet zich op dat vlak neutraal opstellen. De overheid mag geen vooroordeel inbouwen inzake het aangaan van een relatie of inzake de samenstelling van een gezin, inzake geslacht van een partner, inzake taakverdeling binnen een gezin, inzake de keuze om al dan niet kinderen te krijgen. Ik volg Kathleen Van Brempt wanneer ze in haar boek *Verder dan morgen* stelt dat maatregelen die enkel gezinsvriendelijk zijn voor één gezinstype in werkelijkheid niet gezinsvriendelijk zijn, maar discriminerend. Alle gezinnen dienen dezelfde kansen te krijgen.

Een vooruitstrevend gezinsbeleid gaat uit van maatwerk in de combinatie werk-gezin. Het gaat om maatregelen zoals de loopbaanrekening, het sparen van vakantiedagen door het presteren van overuren en het aanmoedigen van thuis-en telewerk. Ook de verdere uitbreiding van het systeem van de dienstencheques naar huishoudelijke klussen en tuinonderhoud kan meer ademruimte geven aan de gezinnen.

Lesbische meemoeders die door adoptie juridisch ouder worden van hun kind, hebben vandaag geen recht op vaderschapsverlof. Dat de meemoeder niet hetzelfde recht op deze verlofdagen heeft als een heteroseksuele vader, is een ongelijkheid. Het beleid kan dit wegwerken door het verlof geslachtsneutraal te maken. Niet klassieke gezinnen worden nog met tal van andere ongelijkheden geconfronteerd. Ik

verwijs naar het gegeven van moederschapsrust, adoptieverlof en vaderschapsverlof. Een diepgaande doorlichting van het wettelijk arsenaal dringt zich op in alle beleidsdomeinen, om na te gaan wat het effect is van tal van maatregelen op alle gezinsvormen teneinde deze in overeenstemming te brengen met deze nieuwe realiteit.

Dit leidt tot nog andere belangrijke hervormingen die moeten gebeuren willen we de gelijkwaardigheid van elke mens bevorderen. Zo moeten bijvoorbeeld alle gezinnen aanspraak kunnen maken op eenzelfde kinderbijslag en niet, omdat ze bijvoorbeeld zelfstandigen zijn, minder geld voor hun kinderen krijgen. Zo moet ook de verloning van vrouwen gelijk worden geschakeld met mannen. Het is absoluut onaanvaardbaar dat in een beschaafde samenleving vrouwen die dezelfde job doen als mannen, minder betaald worden. En even onaanvaardbaar is dat in tal van sectoren, bijvoorbeeld aan het hoofd van bedrijven, vrouwen minder kansen krijgen. Dat is niet alleen een morele schande maar tevens een economische blunder. Het doet me denken aan die uitspraak van John Stuart Mill in 1869 in *The Subjection of Women*: ‘Wanneer men vrouwen de vrije beschikking over hun vermogens zou geven door hen vrij te laten in de keuze van een beroep en door dezelfde werkterreinen, met dezelfde aanmoedigingen en beloningen, voor hen open te stellen als voor andere mensen, zou men als tweede voordeel een verdubbeling van de beschikbare voorraad geestelijke vermogens voor de hogere functies in dienst van de mensheid kunnen verwachten.’ Ik schrijf dit niet vrijblijvend. Als de samenleving, als bedrijven weigeren om mensen op basis van

hun talenten te beoordelen in plaats van op hun geslacht, dan moet daar tegen opgetreden worden.

Onze plicht tegenover dieren

Als liberalen willen we een rationele en tegelijk ethische houding aannemen ten aanzien van het welzijn van de niet-menselijke levende wezens. Liberalen zijn begaan met het recht op zelfbeschikking en de waardigheid van elk levend wezen die een mate van bewustzijn heeft. De traditionele houding tegenover dieren is dat ze geen zelfbewustzijn hebben en derhalve slechts middelen zijn ten behoeve van de mens. De liberale filosofe Martha Nussbaum betwist deze stelling en neemt geen genoegen met de vrijblijvende oproepen tot medelijden ten aanzien van dieren. Zij noemt dieren mishandeling onrechtvaardig omdat dieren een morele aanspraak hebben om niet op dergelijke manier behandeld te worden. Ook het dier is een doel op zich, zo zegt ze, en daarmee spoort ze met denkers als John Stuart Mill en Peter Singer. Ageren tegen dierenleed is dan ook een consequent doortrekken van de morele verafschuwing voor elk onnodig lijden. Wie een dier hoort kermen van de pijn weet dat iets gelijklopend gebeurt als bij ‘menselijk’ lijden. Het grote verschil is dat dieren die opgesloten worden in legbatterijen, kweekkisten en hokken niet georganiseerd kunnen protesteren. Hun lijden is er evenwel niet minder om.

Liberalen moeten de grenzen aangeven waarbinnen mensen met dieren horen om te gaan. Dieren met een bewustzijn, die

duis pijn, angst en genot kunnen ervaren, beschikken over een morele status. Daarmee volgen liberalen niet de romantische en conservatieve reactie van sommige milieuactivisten die uitgaan van de veronderstelling dat de natuur harmonieus en wijs is en dat de mens een verkwistend wezen is. De natuur bevat zelf geen morele normen en is op zich gewelddadig. Waar het op aankomt is dat we als mensen de plicht hebben bedreigde diersoorten te beschermen en afstappen van het utilitarisme waarin dieren behandeld worden als dingen. Vandaar ons pleidooi tegen dierenmishandeling, tegen het gebruik van legbatterijen, tegen het doden van dieren voor de productie van luxe goederen zoals bont en leerwaren, tegen wilde jacht en sportvissen, en voor het recht voor werkende dieren op respectvolle arbeidsomstandigheden. We moeten ook de leefomgeving van dieren beschermen. Een minimale eis is dat de slachting op zijn minst pijnloos zou verlopen en dat tal van proeven op dieren verboden worden.

Martha Nussbaum gaat nog een stap verder en wil de rechten van dieren binnen een politieke conceptie beschermen. Is een *Universele Verklaring voor de Rechten van het Dier* een absurde gedachte? Voor Paul Cliteur allerminst al zal dit bij de meeste mensen met scepsis worden onthaald. Dat is ook logisch, aldus de auteur, gezien de algemene aanvaarding dat dieren gewoon instrumenten zijn en voor consumptie mogen worden gebruikt. Maar een dergelijke aanvaarding bestond vroeger ook ten aanzien van de slavernij, de minderwaardige positie van de vrouw en de afkeuring van homoseksualiteit. Cliteur geeft enkel aan dat wijzigingen in dergelijke vastge-

roeste denkbeelden moeilijk zijn en vaak lang duren, maar daarom niet onmogelijk zijn. Sommigen wijzen met een beschuldigende vinger naar het liberale vrije marktmodel waarin het belang van dieren ondergeschikt wordt gemaakt aan de winst. Deze redenering is eenzijdig, want het Europees landbouwbeleid is alles behalve liberaal. De Europese Unie spendeert jaarlijks meer dan 40 miljard euro aan productiesteun en exportsubsidies in de landbouwsector. Het zorgt er niet alleen voor dat boeren in arme landen geen kans krijgen op ontwikkeling, het is ook een belangrijke motor achter de intensieve veeteelt. GAIA-voorman Michel Vandenbosch geeft trouwens zelf aan dat tal van veetransporten gesubsidieerd worden door Europa ‘om van het surplus aan runderen af te geraken, die ook al met Europees belastingsgeld uit een andere landbouwsubsidiepot geproduceerd worden’.

Het cruciale punt is dat er nog altijd te veel vee onder ons is, zo schrijft Michel Vandenbosch terecht, en dat ‘als resultaat van drie decennia uit de hand gelopen landbouwpolitiek pro bulkproductie’. In landen waar de vrije markt niet bestaat (of bestond), zoals vroeger in de communistische landen, wordt (of werd) trouwens totaal niet gesproken over het welzijn van dieren. Dat neemt niet weg dat binnen een echte vrije markt ook misbruiken (zouden) bestaan en dat die moeten bestreden worden. De vrijheid is immers niet absoluut en de vrije keuze die binnen het liberalisme centraal staat, brengt ook heel wat verantwoordelijkheid voor de mens met zich mee. Ook ten aanzien van niet-menselijke wezens. We hebben als mens de plicht om te zorgen voor diegenen die weer-

loos zijn zoals kinderen, bejaarden en personen met een mentale handicap. Die weerlozen hebben rechten, er zijn wetten die hen beschermen en er bestaan erkende organisaties die hun belangen namens de overheid kunnen verdedigen. Die zorgplicht van de mens bestaat ook tegenover dieren, maar die beschikken niet over rechten, de wetten tegen dierenmishandeling worden amper gecontroleerd en ze kunnen enkel rekenen op vrijwillige organisaties om hun belangen te verdedigen. Dieren zijn weerloos omdat ze zich als groep niet kunnen verdedigen. Vandaar de noodzaak dat mensen en de overheid dit in hun plaats doen. Om diervriendelijke productie en consumptie aan te moedigen, dierenasielen te ondersteunen, de ongebreidelde kweek en handel in gezelschapsdieren aan banden te leggen, langdurige transporten van levend vee af te bouwen, de niet intensieve vee­teelt te stimuleren, rituele thuisslachten te verbieden, de import van bont aan banden te leggen, enzovoort. Kortom door het toepassen van diervriendelijker praktijken en een grotere controle op misbruiken terzake.

Betekent dit alles dat we dieren steeds op dezelfde manier moeten behandelen als mensen? Dat kan niet. Er zijn heel wat sterke argumenten tegen proeven op dieren maar het is moeilijk deze deur volledig te sluiten. Proeven die echt van belang zijn en uitzicht bieden op het redden van mensenlevens moeten kunnen. Nog evidentier is de keuze die een mens moet maken indien hij moet kiezen tussen het redden van een mensenleven of dat van een dier. Dat neemt niet weg dat we overeenkomstig John Stuart Mill onze vrijheid van handelen moeten temperen als we de rechten van ande-

ren schaden, en dat dit ook van toepassing is ten aanzien van de meest weerloze levende wezens, namelijk de dieren. We moeten inzien dat meer eerbied voor dieren uiteindelijk kan leiden tot een menselijker samenleving.

Tegen de angst

Als we onze samenleving voortdurend vernieuwen kunnen we de toekomst hoopvol tegemoet gaan. Nieuwe ideeën vormen immers de basis van elke vooruitgang. De grootste vijand van de mensheid is de angst zelf. Wie bang is, is zichzelf niet. Overtuigde liberalen moeten anticiperen tegen de angst en onzekerheid in. Openheid is steeds een bron van inspiratie geweest. En zo moet deze tekst ook gelezen worden: ik heb een kader geschetst waarvan ik denk dat ze een adequaat antwoord kan bieden op de veranderende maatschappij. Ik ben me ervan bewust dat dit een ambitieus opzet is. Maar dit manifest is niet te beschouwen als een nieuwe bijbel en ik beweer niet dat mijn oplossingen voor 100% waterdicht zijn. Ik sta dus open voor inhoudelijke kritiek. Meer nog, ik verlang naar inhoudelijke kritiek. Maar één ding staat vast: het moet anders. We kunnen onze regels en structuren niet laten zoals ze zijn. We mogen de moed niet laten zakken en ons laten verlammen door angst. We moeten hervormen en verder aan onze toekomst bouwen, met vertrouwen in zichzelf en in zijn medemens. Het zal voor liberalen in de toekomst meer dan ooit essentieel zijn bakens

van hoop aan te reiken in een wereld van onzekerheid waarin belangrijke beslissingen zich aandienen.

Liberalen moeten de kiemen leggen voor nieuwe fundamenteen voor een nieuwe toekomst: individuele vrijheid, sociaal onderbouwd en ecologisch gefundeerd, in wereldperspectief. Het is op deze fundamenteen dat de nieuwe toekomst van het liberale verhaal zich bevindt. Resoluut kiezen om offensief deze idealen uit te dragen is de enige manier om het liberalisme terug de dynamiek te bezorgen, de uitstraling te bieden en het positief elan te geven die het ooit heeft gekend en om als land, Europa en de wereld stappen vooruit te zetten naar een meer vrijer, rechtvaardiger en duurzaam bestaan. Het is beter, zoals Roosevelt zei, om te anticiperen dan te ondergaan. Het enige dat we te vrezen hebben is de angst zelf.

Deze tekst is de eerste in een reeks die ik wil plegen over het liberalisme van de 21ste eeuw. Waarbij ik niet alleen de polsslag wil houden aan de politieke, sociaal-economische en maatschappelijke gebeurtenissen die we allemaal zien en ondergaan, maar mij wil laten inspireren door mensen met een open en vooruitstrevende visie. Deze tekst kwam tot stand in gesprekken met mensen die net zoals ik geloven dat het tijd wordt voor verandering, die geloven dat er nieuwe bakens moeten worden uitgezet, en die geloven dat dit alleen kan door politici die verder kijken dan de eerstvolgende verkiezing. Deze tekst kwam er na het lezen van heel wat boeken, maar ook, en nog belangrijker, na gesprekken met heel wat vooraanstaande intellectuelen in ons land.

Zo ga ik te rade bij een aantal mensen waarvan ik weet dat ze het niet zozeer goed voorhebben met mijzelf, maar vooral met de samenleving.

De politiek is voor mij een levenshouding. Ik wil, samen met velen, iets teweegbrengen in de politiek, iets losmaken in de samenleving. Een verandering in mentaliteit, een omslag van gelatenheid in ambitie, van onverschilligheid in motivatie. Wat mij drijft zijn de liberale principes van vrijheid en verantwoordelijkheid. Wat ik mede hoop te bereiken is de vorming van een grote liberale beweging die onze kernwaarden verdedigt. In die zin hoop ik op een hergroepering van alle liberale krachten in ons land. Allemaal mensen die begrijpen dat we nood hebben aan een sterk liberaal blok, tegen het achterhaalde collectivisme en het nieuwbakken conservatisme. Een grote, liberale burgerbeweging die de mainstream wordt in ons politieke landschap en de kracht heeft om enkele fundamentele wijzigingen door te voeren.

De wereld verandert en wij moeten mee veranderen. Stilstaan is geen optie. Als voldoende mensen hiervan overtuigd zijn dan kunnen we aan de slag, dan kunnen we nieuwe dromen waar maken, dan zijn we bestand tegen de grootste obstakels. We leven in een tijd van angst en onzekerheid. Heel wat mensen, dus ook kiezers, zijn op de dool. Ze vinden geen houvast meer en vallen daarom terug op partijen die de angst en onzekerheid voeden. Ik doe een appèl op al diegenen die

geloven dat het anders kan, die geloven dat we de huidige problemen kunnen overwinnen, en die geloven dat we nog een toekomst hebben. Angst is een slechte raadgever. Nu hebben we nood aan een positieve, optimistische en voluntaristische boodschap. We kunnen het morgen beter hebben, maar dat hangt af van onszelf. Alleen wij kunnen de toekomst vorm geven.